

İSMÂİL HÂMÎ DÂNİŞMEND

İZAHLI

İSLÂM TÂRÎHİ

KRONOLOJİSİ

BİRİNCİ CİLT

Bâb-ı-âli Yayınevi

1960

V - ARAP YAZILARI

Şimâl ve cenup Araplarının ayrı ayrı yazıları vardır: Fakat bu iki yazının ilk menşei birdir ve işte bundan dolayı teşekkül bakımından aralarında bir takım yakınlıklar tesbit edilebilir.

Bunların biri Hicaz yazısı ve diğeri de Sâbiilerle Himyerilerin Yemen yazısıdır. Şimâlin Hicaz yazısı nihâyet umumi Arap ve İslâm yazısı hâline geldiği için tekâmül ve inkişâf etmiş ve buna mukaa-bil cenup medeniyetinin Himyeri yazısı da işte o yüzden inkrâza uğrayıp yalnız Arkeoloji sâhasını alâkadar eden bir ölü-yazı hâline gelmiştir. Yalnız Habeş yazısı işte bu ölü - yazının bir devamıdır: Çünkü, bundan evvel de gördüğümüz gibi, Habeşistan imparatorluğu Cenubi - Arabistan cemâatleri tarafından kurulmuştur.

I — Sâbî yâhut Himyeri yazısı:

Dünyanın eski ve yeni yazıları hakkında mütehasşis âlimlerden mürekkep bir ilim hey'eti tarafından tertip ve te'lif edilmiş olduğundan biraz evvel bahsetmiş olduğumuz «Notices sur les caractères étrangers anciens et modernes» isimindeki kıymetli ihtisâs eserinin (Écriture sud-arabique) faslında Cenubi - Arabistan'ın Himyeri yazısı hakkında umûmî mâlûmât olarak ilkönce şu izâhât verilmektedir (1927 Paris tab'ı, S. 83) :

«Umûmiyyetle (Himyeri) yâhut (Sâbî) isimleriyle anılan ve bugün artık kullanılmayan Cenûbî - Arabistan yazısı, uzun zaman Ceziret-ül-Arab'ın cenup lisâ-nı olup Arapçaya çok yakın olan bir lehçe

ile pek çok kitâbeler yazılmasına yaramış tır.

Arap müellifleri bu lisan hakkında çok mânâsız bir takım izâhât nakletmişlerdir. (Mahra) ile Yemen'in şarkında ve Arabistan'ın cenup sâhilinde bulunan (Kara) da ve bir de (Sokotra) adasındaki küçük cemâatlerin bugün kullanmakta oldukları lehçeler, işte o eski dilin son zamanlarda Avrupa âlimleri tarafından tesbit edilmiş son bakıyyeleridir.

Cenûbî - Arabistan'ın eski târihiyle eski dilini öğrenmek için, kayalar üzerindeki kitâbelerle tunç tabletler en esaslı vesikalar mâhiyyetindedir».

Aynı eserin 84 - 85 inci sahifelerinde de Himyeri yâhut Sâbî yazısının mâhiyyeti hakkında şu izâhâta tesâdüf edilmektedir:

«Cenûbî - Arabistan yazısı bir Sâmi yazısıdır. Arabistan'a hangi târihte ve ne sûretle yayılmış olduğu mâlûm değildir. Harflerinin şekilleri ne Fenike yazısına, ne de Ârâmî yazısına uymaktadır; bazı harfleri Yunan majüsküllerini andırır gibidir. Eski Sâmi yazı tipine ne sûretle bağlanırsa bağlansın, her halde Cenûbî - Arabistan yazısının kendine mahsus bir şekilde ayrıca inkişâf etmiş olduğu muhakkaktır.

Cenûbî - Arabistan kitâbelerinde birbirini tâkib etmiş iki yazı devri görülmektedir. Mine ve eski Sâbî kitâbelerinde gö-

rülen birinci devr'in husûsiyeti, bâzı harflerin ve meselâ

 = H,
 = Kh
 ve
 = S harflerinin mün

kâni şekillerine muvazil

 = M
 ve
 = S harflerinin köşeli şekille-

rinde gösterilebilir. Daha muahhar olan Sâbî - Hümyerî kitâbelerinde ise daha çok köşeli şekillere tesâdüf edilmektedir: Meselâ,

 = H,
 = Kh
 ve
 = S

şekilleri işte öyledir; bununla berâber,

 = M
 ve
 = S harflerinde köşeler biraz

ta'dile uğramıştır.

Cenûbî - Arabistan yazısı kat'i şekli ni aldığı devirde düz çizgilerin bolluğuyla nazar-ı dikkati celbetmekte ve bunların çoğu zâviye-i kaaline teşkil edecek sûrette birbirini kat'etmektedir.

Bir çok harfler de ikişer tarafların-

dan birer şâkuulî münverle son derece mütenâzır bir vaziyettedir: Meselâ

 = S,
 yâhut
 = B vesâire işte öyledir.

Hîç bir harf mâlî vaziyette değildir; hepsi birbirinden tamâmiyle ayrıdır. Yazı satırları umûmiyetle düm-düz ve güzel bir ufki vaziyettedir ve hep bir boydadır. Bu âbide yazısı, sert taşlar üstüne satırlarını sıralamış olan mümtâz işçilere karşı hayranlık uyandırmaktadır.

Mineillerle Sâbîlerin işlek bir yazı kullanıp kullanmadıkları mâlûm değildir; Arabistan'ın şimalinde keşfedilen bâzı duvarlar üzerine yazılmış el-yazılarıyla Habeş yazı bünyesi bunu mümkün göstermektedir. Her halde şurası muhakkaktır ki, kitâbelerdeki yazı el - yazısına ne kadar elverişli değilse, mahkûkât işlerine de o nisbette uygundur.

Cenûbî - Arabistan yazısının umûmî tenâsüp ve tenâzuru içinde ihmâl edilmeyecek bir istisnâ vardır: diğerlerinden çok daha kısa iki harf görülmektedir; bunlar da

 = Arapçanın

 harfiyle

 yâhut

 = W harfidir.

Aynı bir devrin kitâbeleri içinde bâ-

Câhiliyyet Devri

zi harflerin değışik şekillerine de tesâdüf edilmektedir: Meselâ

□ yâhut

⌘ = B işte öyledir; harfler

listesinde aynı sesi ifade eden şekillerin belluğu işte bundandır.

Daha mühim bir vaziyet de bu yazının iki cihetli olmasıdır. Filhakika ufki vaziyette birbirinin altına yazılan satırlar umûmiyyetle sağdan sola doğru okunur ve zâten Habeş yazısı müstesnâ olmak üzere bütün Sâmî yazılarında bu böyledir; bununla berâber bâzı kitâbelerdeki ter-tip, eski Yunan kitâbelerinin (Boustroph-êdon = Bustrofedon) denilen tertibini andırmaktadır: Öyle vaziyetlerde satırlar sırayla sağdan sola ve soldan sağa doğru okunur ve umûmiyyet i'tibârıyla ilk satır sağdan başlar.

Ortada bulunan şâkuulî bir mihverin etrâfındaki mütenâzir işaretler, satır istikaa-meti her ne olursa olsun pek tabii olarak kendi şekillerini muhafaza ederler: işte bundan dolayı harfler listesinde bunlar ses kıymetleri bakımından münferid vaziyettedirler; meselâ

□ = T
ve

⌘ = Z harfleri işte öyledir. Diğer harfler soldan sağa doğru yazılan satırlarda tenâzur i'tibârıyla tabii şekillerinin tamâmıyla aksine bir vaziyet alırlar; meselâ

7 = harf

7 ve

⌘ = M harfi de

⌘ şeklini almaktadır; işte bundan

dolayı bunlar, harfler listesinde çift gösterilmiştir.

Cenûbî - Arabistan yazısında cümlelerle ibâreleri birbirinden ayıran noktalama işaretleri yoktur. Fakat her müstakıl kelime işte şöyle şâkuulî bir çizgi ile diğerinden ayrılır: | Satır sonunda nihâyet bulunmayan kelimeler ikiye ayrılmakta ve son parçası aşağıdaki satıra atılmaktadır; ondan sonra gelen şâkuulî çizgi de kelimenin sonunu gösterir.

Satırla berâber kelime de nihâyet bulduğu takdirde, ayırma çizgisi alt satırın başına gelebilir; öyle vaziyetlerde bâzan bu çizginin kullanılmadığı da olur.

Habeş yazısı müstesnâ olmak üzere, diğer Sâmî alfabeler gibi Cenûbî - Arabistan alfabesi de yalnız sessiz harflerden mürekkeptir; sesliler, hattâ uzun sesli bile olsalar, hiç kaydedilmezler; ancak nâdir vaziyetlerde

9 = Y

ve

⊙ = W gibi yarım sesliler kelime

sonlarındaki uzun (i) ve (û) seslerini i-

fâde için kullanılırlar. Mine yazısında da

 = H şekli bâzan sessiz

harflerin ifâdesinde kullanılmıştır.

Sessiz harflerin şeddeli okunmasını te'min edecek hiç bir işaret mâlûm değildir; şeddeli sessizler şeddesizler gibi yazılır; yalnız Mine kitâbelerinde bâzan aynı bir harf iki defâ kullanılmak sûretiyle bu ihtiyaç temin edilmektedir.

Hiç bir eski Sâmi alfabesinde, Cenûbî - Arabistan alfabesinde olduğu kadar sessiz harf yoktur: Çünkü sayısı yirmi dokuzdur. Şimâlin Sâmi yazılarında mevcûd olmayan bütün Arap sessizlerinin ce-nupta birer karşılığı vardır; fazla olarak cenup Arapçasında şimâl Arapçasına mu-kaayir olarak, tıpkı İbrânide olduğu gibi, iki türlü (S) vardır; bunlardan birinin bir geniz sesi olmak ihtimâli de vâridtir.

Klâsik - Arapçada olduğu gibi Cenûbî - Arapçada da alfabenin menşei olan şimâl memleketlerinde mevcûd olmayan sesler için bâzi yeni harfler icad edilmiş olması lâzımgelir.

Cenup lehçesi hereke işaretleriyle ik tifa etmemiş ve teceddüd karşısında hiç bir tereddüd göstermiyerek yeni ihtiyaç-lar için eski harflerin şekillerini bile de-

ğiştirmiştir. Meselâ arapçanın

harfine tekaabül eden (ğ) sesi Cenûbî —

Arapçada

şekliyle ifâde edilmiştir. Halbuki, görü-

nüşe göre bu şekil,

 = K

harfinin yeni bir ihtiyaç için keyfi sûrette tâdil edilmiş bir şeklin-den başka bir şey olmamak lâzımgelir. Yunancanın

(Fenike yazısının

şeklinde olduğunu bildiğimiz harfi de âdetâ 90 derece çevrilmiş gibidir; iki muhtelif tarafına birer çizgi ilâvesiyle bu harf iki muhtelif ses size alâmet olmuştur: Biri

yâhut

şekliyle (dh =

ve biri de

= Z sesini ifâde etmektedir.

Cenûbî - Arabistan ahâlisi arasında alfabe-deki sıra tertibi ve aynı zamanda harflerinin isimleri nasıl olduğu hak-kında doğrudan doğruya hiç bir mâ-lûmâtımız yoktur. Bununla berâber, Ha-beş alfabesindeki sıra tertibiyle ötedenbe-ri muhâfaza edilen harf isimlerinin Cenû-bî - Arabistan menşeiinden gelmiş olmak ihtimâli vardır.

Her halde Cenûbî - Arapçanın sessiz harflerini, Şimâli - Arapçanın harfi har-fine tekaabül eden sessizlerinin tertib'ne göre sıralanmakta hiç bir mahzur yoktur»

Yirmi beş mütehassis âlimin eseri o-

lan me'hazimîzîn Sâbî - Hımyeri Arap yazısına âid olan ve Paris «Şark dilleri mektebi» profesörlerinden (Marcel Cohen) tarafından yazılan bu faslın yukarıda en mühim kısımlarını aynen iktibâs ettiğimiz izâhâtındaki başlıca esaslar şöyle sıralanabilir:

1 — Cenûbî - Arabistan'ın Sâbî - Hımyeri yazısı, menşe' i'tibâriyle şimalden gelip cenupta bazı tâdilâta uğradıktan başka ilâveler de yapılmış bir Sâmi yazısıdır;

2 — Bu yazı, şimdiye kadar yalnız mahkûkât sahasında görülmüş bir âbide yazısıdır;

3 — Cenûbî - Arabistan'da Sâbî ve Hımyeri devirlerinden kalma el - yazılı vesikalar bulunmuş olmamakla beraber, bu eski alfabeden doğmuş olan Habeş yazısından ve Şimâlî - Arabistan'ın bazı duvarlarında keşfedilmiş cenup el - yazılarından anlaşıldığına göre, Hımyerilerin de bizce şekli mâlûm olmayan işlek bir el-yazıları olmak ihtimâli pek kuvvetlidir;

4 — Sâbî - Hımyeri yazısı bitişik değil, birbirinden ayrı harflerle yazılan bir yazıdır;

5 — Bu yazı, tıpkı Şimâlî - Arap yazısı gibi, hep sessiz harflerden mürekkeptir: Ancak nadir bazı vaziyetlerde şimalin

harflerine tekaabül eden işâretler (U) ve (İ) seslerini ifâde için kullanılmıştır;

6 — Cenup yazısı eski devirlerde Arabistan'ın şimaline ve hattâ her tarafına yayılarak bir müddet umûmî bir Arap yazısı hâline gelmiştir;

7 — Sâbî - Hımyeri yazısı, tıpkı Şimâlî - Arap yazısı gibi, esâs i'tibâriyle sağdan sola doğru okunup yazılır: Bununla beraber, bazı kitâbelerde sağdan sola giden satırın altındaki satırda yazının soldan sağa devâm ettiği de görülmektedir; fakat bu vaziyetin kitâbelere münhasır olması lâzımgelir: Nitekim eski Yunan kitâbelerinde de (Boustrophédon = Bustrofedon) denilen böyle bir vaziyet vardır; halbuki Yunan yazısı esâs i'tibâriyle soldan sağa müteveccihdir;

8 — Cenûbî - Arabistan yazısında bazı harflerin devirlere ve hattâ satır vaziyetlerine göre değişmiş muhtelif şekilleri de vardır.

Profesör (Marcel Cohen) in tesbit ettiği bu mühim noktalar içinde her nedense ihmâl edilmiş çok mühim bir mesele vardır ve o da cenup harfleriyle şimal harfleri arasındaki şekil yakınlıklarının mukaayeseyle tesbiti meselesidir. Böyle bir mukaayesenin neticesi olarak şu iki hakikat her halde kat'i sûrette tavih edilebilecektir:

1 — Aradaki umûmî menşe' birliği bu yakınlıkların izâhına kâfi bir âmil değildir: Çünkü en eski ve ilk menşe' Feni ke yazısıdır ve o da İbrânî, Arap, Yunan, Lâtin, İslâm vesâire yazıları gibi hep ken-

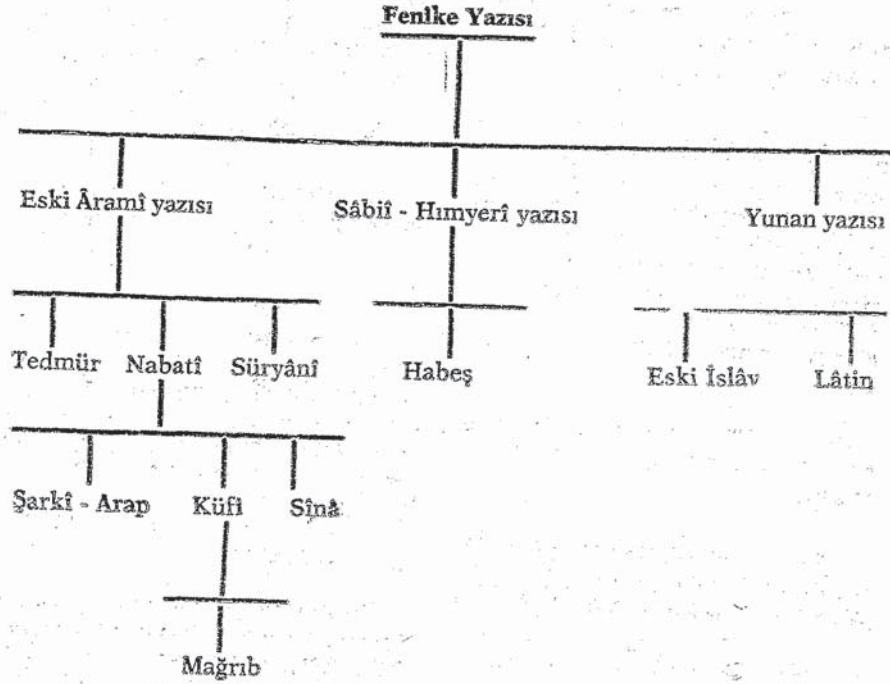
و = V
ve
س = Y

dünden zuhûr etmiş alfabelerin birbirinden büsbütün başka şekiller almasına mâni' olacak bir sebep teşkil edememiştir;

2 — Şimâli - Arabistan yazısının teşekkülünde Cenûbî - Arap yazısının büyük bir te'siri olmak ihtimâli çok kuvvetlidir.

Bahsettiğimiz mukaayeseye başlama dan evvel mühim bir noktanın tanzihini zarûri görüyoruz: Muhtelif yazıların menş'elerini tesbit için tertib edilmiş bazı silsenâme yahut nesebnâmelere tesâdüf edilir. Yukarda bahsettiğimiz «Notices sur les caractères étrangers anciens et

modernes» ismindeki kıymetli eserin Medhal kısmıyla metni arasında da büyük bir kâğıt üzerine basılmış böyle bir Yazılar silsenâmesi vardır; bu büyük silsenâmede bütün yazılar, ana - yazı vaziyetindeki Fenike alfabesinden türemiş gösterilir. Türeyiş tarzı da evlâtlardan torunlara, sonra torun çocuklarına ve nihâyet torunların torunlarına kadar dayanmaktadır. Burada hepsini iktibâsa ilâzum görmediğimiz bu nesebnâmenin yalnız Arap yazılarını alâkadar eden nesillerini ve teselsül tarzı hakkında umûmî bir fikir vermiş olmak üzere de Yunan, Lâtin ve İslâv yazılarının nesebini göstermekle iktifâ ediyoruz :

Câhiliyyet Devri

Bu muhtasar silsilenâmede büyük — dede vaziyetinde bulunan Fenike alfabesinin üç oğlu görülmektedir: Bunlardan Yunan yazısının çocukları Lâtin ve eski İslâv yazıları, Sâbîi - Hımyeri alfabesinin yegâne oğlu Habeş yazısı ve eski Ârâmî alfabesinin çocukları da Süryânî, Nabatî ve Tedmür yazılarıdır. Bâzı müelliflerce Arap yarım - adasına dâhil sayılan Sînâ yazısıyla Şarkî - Arap ve Kûfî yazıları da Nabatî alfabesinin çocukları olmak itibâ-riyle, bunlar büyük - dede vaziyetindeki Fenike alfabesinin torununun çocuk'arı vaziyetindedir ve bu vaziyete göre de Sâbîi - Hımyeri denilen Cenûbî - Arabistan yazısıyla şimâlin Kûfî ve Hicaz yazıları arasında üç nesil bulan bir fark var demektir.

İşte bu farka göre, Arabistan'ın cenup ve şimâl yazıları arasında artık hiç bir şekli yakınlığı kalmamış olmak lâzım gelir: Çünkü, bâzan birbirinden doğmuş yazılar arasında bile pek az müşâbehet kalmaktadır: Meselâ Yunan yazısıyla ondan doğmuş olan Lâtin yazısı arasında birbirini tamâmen andıran harfler çok değildir. Yunan, Lâtin ve İslâv yazıları arasında da aynı mübâyenete tesâdüf edilmektedir. Fakat, bütün bunlara mukâabil, ara'arında üç nesil farkı olan cenûbî ve şimâlî Arabistan yazıları arasında da ha fazla bir yakınlık göze çarpmaktadır.

Bu yakınlığı anlamak için, cenup ve şimâl alfabeleri arasında en çok nazari-dikkati celbeden harf şekillerinden bazı-larını burada gözden geçirmek mecbûriyyetindeyiz. Bu şekiller arasındaki hafif farklar, bâzan bir harfin yukardan a-şağı, yahut sağdan sola veya hâttâ soldan

yukarı doğru istikaamet değiştirmiş ol-masından ve bâzan da bir çizgi ilâve veya izâle edilmesinden husûle gelmektedir.

Cenûbun Sâbîi - Hımyeri yazısıyla şimâlin Kûfî yazısından misâl olarak al-dığımız şu harfler arasındaki farklar iş-te öyle hafif değişikliklerden hâsıl olmuş şeylerdir:

Sâbîi - Hımyeri	Kûfî	Nesh
⌈	⌋	⌋ = B

Bunda Hımyeri harfi yukardan aşağı çev-rilip bir di'âhî ihmâl edilmek suretiyle Kûfî harf vücûda gelmiş ve Türkçede «Nesih» şeklinde telâffuz edilen Nesh yazısında ise Hımyeri'deki iki çizgi kısaltılmıştır; Nesih harfinin altındaki nokta muahhar bir ilâvedir: Çünkü Arap yazısında nok-talama İslâmyetten sonra vukuua gel-miş bir teceddüd mâhiyyetindedir; onun için aşağıdaki şekillerde de noktalar na-zar-i dikkate alınmamalıdır.

⌈	⌋	⌋ = C

Yukarıki harfin aksine olarak bunda Hımyeri şekline bir çizgi ilâve edilmiş ve Nesih yazısında da bu şekil değirmileş-miştir.

⌋	⌋	⌋ = R

Bu harfin şeklinde hiç bir değişiklik olmamış, yalnız Nesih'de imhînâ derecesi hafif nisbette azalmıştır.

77 } = S
3 } - S

Cenup yazısında birincisi şâkuuli ve ikincisi de sağdan sola yazılan bu iki harfin yegâne husûsiyeti, her ikisinin de diğer dişli olmasıdır: Kûfi yazısında bu husûsiyet her iki sese şâmil tek bir harfle ifade edilmiş ve Nesih yazısında da bu tek şekil İslâmiyetten sonra üç nokta ilâvesiyle ikiye ayrılmıştır.

Sâbî - Hımyerî Kûfi Nesih

8 Kalın
S

Sâbî - Hımyerî yazısında şâkuuli vaziyette bulunan bu harf Kûfi'de devrilecek ufki vaziyete getirilmiş ve Nesih yazısında da Hımyerî'de olduğu gibi münhanileşmiştir.

9 Kalın
Z

Bu harfin de Hımyerî ve Kûfi şekilleri arasında yukarıki harfin uğradığı uf-kileşme tahavvülü olmuş ve Nesih'de de üst çizgi şâkuulileşmiştir: Nokta muahhardır.

10 İnce
K

Bunda da Hımyerî şekil şâkuulinden ufkiye tahavvül etmiş ve inhinâ peydâ eden Nesih şeklinde de ortaya bir işaret ilâve edilmiştir.

11 - L

Bu harf de Hımyerîden Kûfi'ye inkılab ederken devrilmiş vaziyettir: Nesih'de inhinâdan başka bir değişiklik olmamıştır.

12 = N

Bu şeklin Hımyerî'deki alt çizgisi Kûfi'de hazfedilmiş, Nesih'de bundan evvelkiler gibi bir inhinâ hâsıl olmuş ve noktalama devrinde de bir nokta ilâve edilmiştir.

13 - V

Sâbî - Hımyerî şeklindeki dâirenin içinde bulunan çizgi dâirenin altına getirilip bir de ufki çizgi ilâve edilmiştir; Nesih'de inhinâdan başka bir değişiklik yoktur. Bununla beraber, Hımyerî yazısında bu harfin iki dâireden mürekkep şöyle bir şekli de vardır:

14

Bu şekle göre, Kûfi yazısında bu Hımyerî harfi ufki vaziyetten şâkuuliye getirildikten sonra, altta kalan dâirenin yarısı hazfedilmiş de olabilir.

Her halde bu vaziyet, Kûfi ve Nesih gibi şimâli Arap yazılarının teşekkül ve inkişafında cenup yazısının ihmâl edile-

miyecek bir âmîl olduğunu bütün vuzûhiyle göstermektedir.

Sâbîi - Hımyerî yazısını doğrudan doğruya Fenike yazısından türemiş gösteren telâkki doğru olduğu takdirde, onunla doğrudan doğruya alâkadar olmaması lâzımgelen şîmâlî Arap yazılarını yalnız Nabatî yazısından doğmuş ve ondan başka hiç bir te'sir altında kalmamış saymak, yukarda gözden geçirdiğimiz vaziyete göre pek doğru olmasa gerektir.

Şîmâlî - Arabistan'ın asırlarca cenup medeniyet'inin te'siri altında kalmış olduğu da unutulmamalıdır. Finlândiya akademisi âzâsından (H. Holma) nın «Mahomet, Prophète de l'İslam» ismiyle Finceden Fransızcaya terceme edilen eserinin 1947 Mayenne tab'ının 21 içi sahifesinde bu nokta şöyle tavih edilir:

«Cenûbî - Arap yazısıyla hakkeğilmiş kitâbeler Şîmâlî - Arabistan'da bile bulunmuştur: İşte bu sûrette ilk zamanlarda şîmâlî cenup te'siri altında kalmış olduğu kat'i sûrette meydana çıkmaktadır.»

Bu vaziyette cenup yazısının çok mu ahhar olan şîmâl yazısı üzerinde hiç bir te'siri olmamak ihtimâli nasıl vârid olabilir? İşte bundan dolayı Hicaz yazısına menşe' olan Nabatî yazısının yanında Hımyerî yazısının da büyük te'siri ihmal edilmemelidir.

2 — Şîmâlî - Arabistan yazıları: Nesih ve Kûfî.

Eğer Arabistan hâricindeki Arap ya-

zalarını da saymak lâzımgelirse, cenûbun yukarda bahsettiğimiz Sâbîi - Hımyerî yazısıyla Hicaz yazısından başka Ceziret-ül-Arabın şîmâlindeki Nabatî yazısıyla şîmâlî garbisindeki Sina yarım - adasının mahkûkât yazısını da hisâb etmek sûretiyle mecmûdû dört yazı ne'ine çıkarılabilir. Fakat biz burada hâlâ kullandığımız Arapistan yazılarını esâs ittihaz etmiş olduğumuz için, yarım - adanın hâricinde kalan diğer ölü - yazıları mevzûumuz hâricinde telâkki ediyoruz.

Arap yazılarının en yenisi Ceziret-ül-Arab'ın içindeki şîmâl yazısıdır: Buna Garp menbâlarında «Hicaz yazısı» da denilir. Bunun teşekkülünde Nabatî yazısı başlıca âmîl sayılmaktadır. Londra üniversitesi Yakın ve Orta - Şark târihi profesörü (Bernard Lewis) in «Les Arabes dans l'histoire» ismindeki eserinde «Arap» kelimesinin ilk defâ olarak hangi kitâbede geçtiğinden bahsedilirken, klâsik Arap diliyle ve Nabatî yazısıyla yazılmış olan bu târihi kitâbe hakkında şu izâhât verilmektedir 1958 Paris tab'ı, S. 10):

«Şîmâlde (Arab) kelimesini ilk defâ olarak zikreden Namâra kitâbesi Milâdın dördüncü asrının başlarına âittir ve bu kitâbe sonradan klâsik Arapça hâline gelmiş olan şîmâlî Arap dilinde yazılmış en eski mahkûkâttandır. Lisâmî Arapça olmakla beraber Nabatî - Ârâmî yazısıyla yazılmış olan bu kitâbede (Bütün Araplar kralı İmru'ul-Kays'ın menâkıbiyle âkıbetinden öyle bir şekilde bahsedilmektedir ki bu hükümdarın hâkimiyet dâiresi şîmâlî ve merkezî Arabistan bedevîleri sâhasını pek tacâvuz edememiş olduğu derhal anlaşılmaktadır.»

Bu vaziyete göre, Milâdın dördüncü asrında klâsik Arap yazısı henüz teşekkül etmemiş demektir.

Sorbon profesörlerinden meşhur müs teşnk (Régis Blachère) ın iki ciltlik Kur'ân-ı Kerim tercemesine yazmış olduğu kıymetli Medhal cildinde bu muahhar yazının teşekkül devriyle ilk kitâbeleri ve teşekkül devrindeki iptidâi hâli hakkın da şu izâhata tesâdüf edilir (Introduction au Coran, 1959 Paris tab'ı, S. 4) :

«Altıncı asrın başlarında Şimâî - Arabistan, üç asir evvel Pétra (= Vâdi — Mûsâ) Nabatileri tarafından kullanılan işlek yazıdan türemiş bir alfabeye mâlikti. Bu yazı tarzı maattecessüf bize tabii ve mu'tâd şekliyle değil, Rühban yazısı şeklinde yazılmış iki kitâbe ile intikaaletmiştir: Mâbedlere konulmuş olan bu kitâbelerin Yunan, Süryânî ve Arap dillerinde yazılmış olanı Halep civârındaki Zebed'dedir ve târihi de 512 dir: Yunanca ve Arapça yazılmış olan ikincisi de Şam şehrinin cenûbuşarkisinde bulunan Har-ran'dadır ve bunun da târihi 568 dir.

Taş hakkâklerinin elinden çıkan bu yazı sert ve köşelidir ve daha sonraları Irak'da tekâmül ve inkişaf edecek olan Küfî yazısını noktası noktasına andırmaktadır. Bu bir kusurlu yazıdır, yâni sessizler (i) ve (û) gibi uzun sesleri ve çok defâ da uzun (â) sesini ifâde edebilmekteyse de, bunların kısa seslilerini kat'iyen ifâde edememektedir.

Fazla olarak, kifâyetsizliğin ayrı bir tecellisi olarak da aynı şekilde bulunan

bâzi harfler muhtelif sessizleri temsîl etmektedir; meselâ kelime başlarında aynı bir şekil hem (b), hem (t), hem (th), hem (n) ve hem de (y) seslerini vermektedir (23).

Her halde bu usûlün Garbî - Arabistan'da, yâni Altıncı asrın son rub'u içinde Hazret-i Muhammed'in dünyâya geleceği sıralarda Mekke şehrinde de mâlûm olması lâzımgelir. Ne kadar kusurlu olursa olsun, bu yazı sistemi o ticarî işler şehri nin sınırlarıyla ikrazâtçılara kâfi geldiği gibi, Mekke havâlisinin emlak sâhiplerine de kifâyet ediyordu: Netice fî'bâr'yle, eldeki vâsıta iptidâi olmakla beraber, tahsis edilmiş olduğu mahdûd işleri te'mine kâfiydi: Bu işler de hisap tutmak, atacakları kaydetmek, muhtelif mukaaveleler tanzim etmek ve gaayet kısa mektuplar yazmak gibi şeylerdi.

Yazı nasıl hâricten alınmışsa, levâzımının işimleri de yabancı kelimelerle ifâde edilmekteydi. Meselâ yazı karnışına (Kalem) ve cem'ine (Aklâm) denilirdi: Bu kelime Yunancanın (Kalamos) ve Süryânînin (Kalûmâ) kelimelerini hatırlatmaktadır; (Kâğıt yaprağı) mânâsına gelen (Kirtâs) ve cemî' şekli olan (Kartîs) de Yunancanın (Khartês) ve Süryânînin (Kartîsâ) kelimesini aynıdır. (Levha) ve (Cedvel) mânâlarına gelen (Levh) kelimesiyle cemî' şekli olan (Elvâh) tâbiri ise Kitâb-ı Mukaddes'in (Exode = Huri) kısmının XXXI inci bâbının 18 inci fıkrasındaki (Lôh) dan başka bir şey değildir.

(23) Daha sonraları, bu sessiz harfleri birbirinden ayırmak için noktalama işaretleri konuldu. Hazret-i Peygamber devrine doğru mecmûu pek küçük bir yekûn tutan bâzi harflerin vaziyetlerinde bu gibi işaretlerin kullanılmış olmak ihtimâli vardır. Fakat bu cihet pek muhakak değildir.

Mîlâm olan mânâsından başka (Yazın şey) ve (Yazı) mefhumlarını da ifade eden (Kitâb) ile cem'i olan (Kütüb) kelimesinin de Ârâmideki (Ketâbâ) dan gelmiş olması çok muhtemeldir. Nibâyet (Ketb = Yazınmak), (Satr = Çizmek, sıralamak) ve (Nesh = Kazımak) fiilleri de İbrânî ve Süryânî mukaabillerine bağlanmaktadır. Bu kelimelerle diğer bir çokları Kur'andan da geçmektedir.»

Şimâli - Arabistan yazısının târihi bakımından bu izâhâtın en mühim noktası, İslâmiyyetten evvel bu yazıyla yazılmış 1-ki kitâbeden en eskisinin Milâdî 512 târihine âid olmasında ve her iki kitâbedeki yazının da tamâmiyle Kâfîtarzına intibaak edecek bir şekli hâiz bulunmasında gösterilebilir.

Altıncı asrın başlarında, yâni Milâdın 512 târihinde kitâbe yazısı hâline gelmiş bir alfabenin en aşağı hisapla Beşinci asrda teşekkül etmiş olması lâzımgelir. Bu vaziyete göre Beşinci asrı, bugün hâlâ kullanılmakta olan Şimâli - Arabistan yazısının teşekkül târihi olarak kabûl etmemiz pek tabiidir.

(Régis Blachère) in bu fıkрасında ihtimâl etmiş olduğu mühim bir nokta vardır: Mekke'de yazı yalnız ticârî işlerde değil, edebî sâhada da kullanılmış ve bilhassa güzel şiirlerin yazılmasına husûsî bir ehemmiyyet verilmiştir.

İlk Arap yazı tarzının yansı olarak «Kûfi» denilen şekline gelince, bu yazı İslâmiyyetten evvelki kitâbelerde bile kullanılmış olduğuna göre, Irak'ın İslâmiyyetten sonra kurulmuş olan Kûfe şehrine nisbet edilmesi tabii doğru değildir. Fa-

kat bu zühûlün mühim bir sebebi vardır. (Mahmud Es'ad Efendi) bu yazının menşei Nabati yerine «Satrancili = Estrang hélo» denilen eski Süryânî yazısına izâfe ettikten sonra «Kûfi» ismini şöyle izâh etmektedir (Târih-i din-i İslâm, 1327 İstanbul tab'ı, S. 265) :

«Satrancili hattı lisan-ı Arabiye tatbik edildikte murabba'us-şekli ve müzeyyen bir sûret almış ve hattı Cezm (ve Hir'e'ye nisbetle hatt-ı Hirî) nâmiyle yâd olunmuş idi. Kûfe'nin inşâsından sonra (Hatt-ı Kûfi) nâmını aldı. Masûhif-i Os-mâniyye hatt-ı Cezm ile yazılmış idi. Bu yazı Beni - Ümeyye zamanında ümmet-i İslâmiyyenin terakkıyyâtıyla mütênâsiben güzelleşerek isti'mâl edildi. Hatt-ı Kûfi bütün memâlik-i meftûhaya intikaal etti ve eşkal-u-rûsâmı tenevvü' ve isâm leri tebeddül eyledi. Emevîlerden Şimâli-Afrika'ya intikaal ederek el'an Cezâyir, Tânus, Trablus ve Fas'da müsta'mel hatt-ı Mağribi tevellüd eyledi.

Bu izâha göre ilk ismi (Cezm) olan o köşeli Arap yazısı İslâmiyyetten evvel meşhur ve ma'mûr bir krallık merkezi olan Hir'e şehrinde kullanıldığı için (Hatt-ı Hirî) ismini almış ve İslâmiyyetten sonra gene aynı sâhada Kûfe şehri kurulunca, şehir gibi yazının da ismi değişerek «Hirî» yerine «Kûfi» denilmiştir.

(Nesh) denilen ve «Kûfi» nin murabba'lığına mukaabil münhanî ve işlek mâhiyyetinden dolayı İslâm âleminde daha fazla kullanılarak Şimâli - Afrika müstesnâ olmak üzere umûmî yazı hâline gelen alfabeyi de (Mahmud Es'ad Efendi) aynı cildinin aynı sahifesinde şöyle anlatmaktadır :

«Hatt-ı Neshî. — Hatt-ı Kûfî sür'atlı yazıya elvermediğinden, Hicret-i Nebeviyyenin daha ilk senelerinde (Hatt-ı Nabatî) hatt-ı Neshî'ye tahvil edildi. Bundan sonra hatt-ı Kûfî bir hatt-ı dinî olarak mahfuz kalıp kûrûn-ı adide esnâsında Kur'ân-ı Azîm-üş-Şânın istinsâhında yalnız bu hat kullanıldı. Hatt-ı Neshî dahi umûr-ı dünyeviyede kabûl ve isti'mâl edildi. Vîyana müzesinde yirmi ikinci senelî Hicriyyede papirüs üzerine hatt-ı Neshî ile yazılmış bir meknâme vardır».

(Mahmud Es'ad Efendi (İlim âleminde umûmiyyetle kabûl edilen Nabatî menşei yerine yalnız Kûfî yazısı için Süryânî menşei esâs ittihâz etmesinin sebebi ni de şöyle anlatmaktadır (Aynı cilt, S. 261 - 262) :

«Elyevm müsta'mel olan hatt-ı Arabî Süryâniden me'hûz olup tahavvül ede ede şimdiki hâli almıştır. Hurûf-ı muttasıla ile yazılması bu ihtimâlî takviye ediyor.

Arabın evvelâ (Cezm) ve ba'dehu (Kûfî) yâd edilen elifbâsı Süryânîlerin (Satrancîli) denilen ve kütüb-i mukaddesinin tahririnde kullanılan elifbâsına çok yakındır. İbtidây-ı emrde tertibi de müşâbih olup Ebeced tertibindeydi. Hurûfun her iki cihetteki kıyem-i adediyyelerinin müşâbehesi ve (Rahmân) ve (Hâris) gibi kelimeler ortasındaki elifin ıskaatı buna delildir. Âtiyen beyân edileceği vecihle bu tertib muahharen tebdil olunmuştur.

Bu hattın ne vakit ahz-u-kabûl olduğu ve ne vakittenberi lisân-ı Arabînin bu hatla yazılmaya başladığı mâlûm değildir. Her ne kadar bâzı tevârîh-i arabîy

yede bu hatt ile en evvel yazan (Ebu - Süf-yân) ın pederi (Harb ibni Ümeyye) olduğu muharrer ise de zuhâr-ı İslâm'da Hatt-ı arabî tamâmiyle yerleşmiş ve intişâr-ı taammüm etmiş olduğundan ve halbuki hatt-ı Süryâniden zuhûr-ı İslâm'da müsta'mel olan hatt-ı Kûfî şekli-ü-sûretine intikaal ve o derece taammüm etmek için daha çok ziyâde bir zamâna ihtiyaç mesettüğinden, bu hattın lisân-ı Arabîye ahz-ü-kabûlü daha çok eski olmak ıktizâ eder».

Nabatî, Süryânî ve Kûfî yazılarının bâzı şekilleri arasında yapılacak bir mukayese, (Mahmud Es'ad Efendi) nin bu nokta-i nazarında haklı olmak ihtimalini her halde te'yid edecektir. O üç yazı arasında böyle bir mukayese yaparken, bu şekillerin Neshî yazısındaki mukabillerini de gözden geçirmek, diğer bâzı müellifler gibi Efendi merhûmun da Nabatî'yi Neshî'n ve Süryânî'yi Kûfî'nin menşei göstermekte pek haksız olduğun meydana çıkarabilir. İşte bundan dolayı aşağıda sağdan sola doğru Nabatî, Süryânî, Kûfî ve Neshî şekillerini sıralamakla meselenin mühim bir nisbette tavazzuh edeceği kanaatindeyiz.

Nabatî Süryânî Kûfî Neshî

2 1 1 1 1

Bu dört şekilden birincisinin diğer üçüyle hiç bir alâka ve münâsebeti yoktur; Nabatide aynı harfin:

gibi bir şekli daha varsa da o da çift çizgiyle diğerlerinden tamâmiyle ayrılmaktadır.

Câhiliyyet Devri

Nabati Süryani Küfi Nesih

س ي ر ك - B

Yukarıki harfe nisbetle buradaki dört şekil arasında umumi bir yakınlık olduğu muhakkaktır: Bununla beraber, Nabati harfi diğer üçünden biraz daha başka türüdür.

س ي ر ك

Birinci harfte olduğu gibi, bu tertipte de Nabati şekli diğerlerinden tamâmiyle ayrı vaziyettir.

ب ف ج ح - Kalın T

Bu tertipte Nabati şeklinin en çok Neshe yaklaşması (Mahmud Es'ad Efendi) nin nazariyyesini te'yid edecek bir vaziyet demektir.

ب ف ج ح - L

Bu vaziyette de dört harf arasındaki yakınlık aşîkârdır: Fakat bundan evvelki harfte olduğu gibi burada da birbirlerine en yakın olanları Nabati ve Nesih şekilleridir.

ب ف ج ح = M

Bu tertipte Nabati şekli tıpkı birinci ve üçüncü tertiplerde olduğu gibi diğerlerinden tamâmiyle ayrılmaktadır.

ب ف ج ح - S

Nabati harfi burada da diğerlerinden bütünüyle başka bir şekildedir.

Nabati Süryani Küfi Nesih

س ي ر ك = F

Bu tertipte dört harf arasındaki yakınlık bâriz olmakla beraber, Nabati ve Süryani şekillerine en çok yaklaşan Nesih şeklidir.

Her halde netice i'tibariyle Küfi ve Nesih gibi Arap yazı cinslerinin umûmiyyetle Nabatiden ziyâde Süryaniye yaklaşıkları muhakkaktır; bununla beraber, şu nokta da unutulmamalıdır ki (Mahmud Es'ad Efendi) nin bâzi Şark ve hatâ Garp menbâlarına dayanan nazariyyesine uygun olarak Nabatiyi en çok andıran Nesih ve Süryaniye en çok benzeyen de Küfidir. Fakat, bütün bunlara rağmen, bugünün Garp ilmi şimâli Arap yazılarına menşe' olarak Süryani yazısını değil, Nabati alfabesini esâs ittihaz etmek tedir. Yalnız, şu hakikati de ihmâl etmemelidir ki, yukarda gözden geçirdiğimiz yazılar arasında menşe' birliğinden mütevellit bir yakınlık vardır ve bu yakınlık Garp âlimleri arasında da bir takım ihtilâflara sebep olmaktadır. Meselâ Sâmî diller hakkındaki tedkikaatiyle meşhûr (Ernest Renan) ın geçen asır sonlarında neşredilmiş olmakla beraber hâlâ ilim âleminde me'faz ittihaz edilmekte olan «Histoire générale et système comparé des langues sémitiques» ismindeki eserin de Küfi ve Nesih yazılarına ayrı ayrı menşe'ler gösteren şu fıkra (Mahmud Es'ad Efendi) nin nokta-i nazarını te'yid etmekte, Küfinin Süryaniden doğduğu da kabûl edilmekte, yalnız Nesih yazısına menşe' olarak Nabati yerine Sinâ yazısının

dan bahs olunmaktadır (1878 Paris tab'ı, S. 352 - 353) :

«...Sînâ yarım adasında, Pêtra (= Vâdi-Mûsâ) da, Bosrâ'da ve Hayran'da bulunmuş olan kitâbeler, Arapça olduğu u mümiyyetle kabûl edilen bir yazı külliyyâtı teşkil etmektedir. Paris millî kütüphânesinde bulunan gaayet eski bâzı yazıma Kur'an nüshaları da bize Nesh'nî ilk şeklini göstermek sûretiyle bu yazının Arap alfabesi olarak müstakıl bir şaksiyete mâlik olduğunu isbât etmiştir.

(François Lenormant) la berâber ben de Nesih yazısının Sînâ yazısından çıkmış olduğunu ve Arap yazısının üç menşei bulunduğunu, bunlardan birinin (Estranghelo = Satrancili denilen) eski Süryânî yazısından doğmuş olan Kâfi yazısı ve diğerinin de tâbiri câizse (Sinaitique = Sinâi) bir yazı olduğunu kabûl ederim. Her halde eskiden zannedildiği gibi Kûfinin ıslâh edilmiş Nesih yazısından vücûda geldiğini veyûhut Nesh'in bir Kâfi bozuntusu olduğunu kabûle artık imkân kalmamıştır.

Bunlar menşei'leri t'ibârîyle birbirinden tamâmiyle müstakıl iki yazıdır ve ancak Sâmi yazılar âilesi içinde birbiriyle uzak bir nisbette karâbetleri vardır.»

Bu vaziyette kat'i bir şey söylemek kaabil olamayacağına göre, yalnız bugün kü ilmin tesbit ettiği Nabati menşei'ni göz önünde bulundurmaktan başka yapılacak bir şey yok demektir. Ancak bu telâkki'nin de değişebileceği ve bugün kabûl edi-

len tek menşei' yerine yarım Kâfi ve Nesih yazıları için ayrı ayrı iki menşei' kabûl edilebileceği de unutulmamalıdır; çünkü mesele henüz kat'i vesikalar ve delillerle isbât edilmiş vaziyette değildir.

İşte bundan dolayı, yalnız Nabati menşei'nin esâs olduğundan bahseden âlimler bile bu eski yazının Süryânî ve Tedmür yazılarıyla menşei' birliğini ehemmiyyetle tebâriiz ettirmektedirler. Meselâ meşhur müsteşrik (Clément Huart), bir ilim hey'eti tarafından telif ve neşredilmiş olduğunu bundan evvel de kaydetmiş olduğumuz «Notices sur les caractères étrangers anciens et modernes» isimindeki kıymetli eserin «Écriture arabe» faslında Arap yazısının târihiyle mâhiyyetinden bahsederken, bu noktanın da tavzihini ihmâl etmemiştir (1927 Paris tab'ı, S. 103 - 104) :

«İslâm dînine giren bütün milletlere kendini kabûl ettirmiş olan şu bugün yalnız Arapçanın değil, aynı zamanda Acemcenin, Türkçenin (24), Hintçenin, Malezya ve Berberi dillerinin de seslerini ifâde etmekte bulunan Arap yazısı, Tedmür ve eski Süryânî (Estanghelo = Satrancili) yazılarının da mensub olduğu müşterek menşei'den doğmuş olan Nabati yazısından çıkmıştır.

Pâyitahtları (Vâdi-Mûsâ) daki Pêtra şehrinde bulunan Ârâmî krallarının kabûl etmiş oldukları bu Nabati yazısı onlarla berâber Şimâlî - Arabistan'a da girmişti: Bugün mâlûm olan en eski iki Arap kitâbesi, yâni (Zebed) ve Sûriye'nin mer-

(24) Bu kıymetli eser, memleketimizde Lâtîn yazısının kabulünden biraz evvel intişâr etmiştir. İ. H. D.

kez sâhasındaki (Harrân) kitâbelerini istinsâh için bu yazı işte orada aranmıştır.

Habeş yazısı müstesnâ olmak üzere diğer Sâmî yazıları gibi Arapça da sağdan sola doğru yazılır; bu yazının harfleri birbirine bitleştirilerek yazılabilir; yalnız ken dinden sonraki harfle bitleştirilemeyecek olanlar müstesnâdır. İşte bundan dolayı Arap yazısı bir nevi stenografidir. Fazla olarak, Alfabe'deki her harfin kelime bün yesindeki vaziyetine göre hafif sûrette de-ğişen dört muhtelif şekli varsa da, bun- ların hepsi müsterek bir tipe bağlanmak tadır: Yalnız olduğu zaman müstakıl, ke- lime başında öncü, ortasında aracı ve ni- hâyetinde sonuncu vaziyetindedir.

Asırlar boyunca aşına aşına şekil de-ğiştirmelerinden dolayı bu harflerin ço-ğu birbirinin tamâmiyle aynı bir şekil al- dıklarından dolayı, bunları birbirinden ayırd etmek için bâzan üstlerine, bâzan altlarına noktalar konulmuş ve bunlara (Points diacritiques = Tefrik noktaları) denilmiştir.

Mısır papirüsünün kullanılması ve (Kalamus) dan gelme (Kalem) ismiyle anılan kameşla yazı yazılması, bu Nabatî alfabesinin harflerine hakkâklar tarafindan taşlar üzerine kazılmış yazılarda gö- rülmeyen münhanî bir şekil vermiştir. A- rap hâkimiyeti devrine âit Mısır mezar- ıklarında bulunan en eski vâşka'lar bize işte öyle bir yazı göstermektedir..

Muhtelif kitâbelerle ceylan derisi ü- zerine yazılmış Kur'an nüshalarında gö- rülen köşeli âbide yazısına Fırât nehri ci- vârındaki (Kûfe) şehrinin isminden do- layı f'übârî olarak (Kûfi) denilir. İşte bu-

na kıyasen ve umûmî f'itvâda hürmeten papirüs üzerine yazılmış eski el - yazıları- na da (işlek-Kûfi) denilebilir. Çok eski bir manzara idâme etmekte olan Mağrib yazısı da hakikatte işlek bir Kûfi'den i- barettir.

Klâsik devrin münhanî yazısına (Nesh) denilir. Bunun başlıca iki nev'i vardır: Biri İslâm âleminin şarkında ta- ammüm etmiş olan Şark yazısı, diğeri de Orta - çağ'da İspanya'da inkişâf etmiş o- lan ve (Endelüs Mağribîsi) denilen Mağ- rib, yâni Garp yazısıdır ve bu yazı Şimâ- li-Afrika'da hâlâ kullanılmaktadır; yukar da da söyledüğümüz gibi, hakikatte bu bir işlek Kûfidir.»

Bu izâhâtın en mühim noktası, bu- günkü Garp ilminde Nesh'in Kûfi'den tü- remiş muahhar bir yazı sayılmasından i- barettir.

3 — Yazı hakkında Arap an'anesi:

Arapça yazılmış en eski kitâbenin Halep civârındaki (Zebed) de bulunmuş olduğundan ve bunun Altıncı asır başla- rına, yâni Milâdın 512 târihine âid oldu- ğu tesbit edildiğinden yukarda bahset- miştik. Bu vaziyete göre şimâlî Arap ya- zısının en aşağı hisapla Milâdın Beşinci asrında teşekkül etmiş olması lâzımgelir. Halbuki Arap an'anesine göre yazının Hi- caz'a girişi İslâmiyyetten a'zamî bir nesil evveldir, yâni Altıncı asra müsâdifdir; ilk giren yazı da Ara pyazısı değil, (Satran- cili = Estanghêlo) denilen eski Süryânî yazısıdır.

Zâten o zamâna kadar Arabistan'da

muhtelif ecnebi yazıları kullanılmıştır ve bunları kullananlar da Araplar değil, umûmiyetle yabancılardır! Netice itibâriyle bu Arap an'anesi, Arap kültür târihinin aleyhinde bir an'ane demektir ve hakikate tamâmiyle mügaayyirdir.

(Corci Zeydân) in «Medeniyet-i İslâmiyye târihi» nde muhtelif menbâlarına istinâden bu tuhaf mesele şöyle hülâsa edilir (Zeki Magaamiz tercemesi, C. 3, 1329 İstanbul tab'ı, S. 99-100) :

«Irak'da bulunan Süryâniler, Süryânî lisânını müteaddid şekillerde yazarlardı. O cümleden (Hatt-ı Satrancili) nâmını verdikleri bir hat var idi ki Kitâb-ı Mukaddes'i bununla yazarlardı. Araplar bu yazıyı İslâmiyyetten evvelki birinci asırda (25) iktibâs eylediler. Bu iktibâs, daha sonra zuhûr eden devr-i intibâha bâis olan esbâbdan birini teşkil etti. İşte bu yazıdan (Hatt-ı Kûfi) türedi. Her iki hat arasında bulunan müşâbehet bugüne kadar pâydar durur.

(Hatt-ı Satrancili) yi Araplara nakle denlerin kimler olduğu hakkında ihtilâf vardır. En meşhur rivâyete göre bu hat Araplara (Enbâr) ahâlisi vâsıtasıyla intikaal eylemiştir. Şöyle ki: Enbâr ahâlisinden (Bışr ibni Abdülmelik-ül Kindî) nâmında biri - ki (Dûmet-ül-Cendel) emîri (Ükeydir ibni Abdülmelik) in birâderi idi - bu yazıyı (Enbâr) da öğrendikten sonra Mekke'ye giderek orada (Muâviye) nin pederi (Ebû - Süfyân) ın hemşiresi olan (Sahbâ' bint Harb ibni Ümeyye) ile izdivâc eyledi. Bu münâsebetle Mekke a-

hâlisinden bir kaç kişiye bu yazıyı öğretti. Müteakuben İslâmiyyet zuhûr ettiği zaman Mekke'de Kureyş'den yazı bilenler çoğalmış idi. Araplara yazıyı ilk nakleden zâtın (Ebû - Süfyân ibni Ümeyye) olduğuna dâir bâzı müverrihlerce hâsıl olan yanlış zehâb işte bundan neş'et ediyor.

Velhâsıl her halde şu sâbit oluyor ki Araplar Hicretten biraz zamân evvel (Hatt-ı Nabati) yi Şâm'a (= Süriye'ye) ticâret için azimetleri esnâsında (Havran) dan ve (Hatt-ı Kûfi) yi de Irak'dan öğrendiler. Her iki yazı İslâmiyyetten sonrakî zamanlarda dahi anlarca mârûf kaldı. En müreccah tahmine göre Araplar bu iki yazıyı kullanmakta devâm ederek (Hatt-ı Kûfi) nin selefi olan (Hatt-ı Satrancili) nasıl Süryâniler tarafından kütüb-i mukaddese-i İseviyyenin tahririne tahsis edilmiş ise, (Hatt-ı Kûfi) de araplara Kur'an ve sair nusûs-ı diniyyenin tahririne ve (Hatt-ı Nabati) dahi mürâselât ve mükâtebât-ı âdiyyeye tahsis edilmiştir.»

(Mahmud Es'ad Efendi) de «Târih-i din-i İslâm» ında gene Arap menbâlarına istinâden Arap yazısını ilk yazan an'anevi şahsiyyetin «Beni-Tayy» dan (Murâmir) isminde biri olduğunu kaydettikten ve aynı an'aneyi aynen anlattıktan başka, İslâmiyyetten evvel Hicaz'da okuyup - yazmanın Yahudilerle Hristiyanlara münhasır olduğundan şöyle bahsetmektedir (C. I, 1327 İstanbul tab'ı, S. 262-263) :

«... Ba'dehu bunu Enbâr ehline ta'lim ettiler. (Dûmet-ül-Cendel) sâhibi (Ü-

keydir ibni Abdülmelik) in birâderi (Bışr ibni Abdülmelik) Enbâr'da taallüm etti. Mekke'ye giderek (Ebû - Süfyân) ın kız - kardeşi (Sahbâ bint Harb ibni Ümeyye) ile tezevvüc eyledi. Mekke halkından bâzıları andan taallüm eyledi. Bu sûretle Kureys'den yazı yazanlar çoğaldı.

Hat, kabl-el-İslâm ve hattâ ba'd-el-İslâm bir müddet Yahûd-u-Nasârâya münhasır idi. Hattâ Hicaz ehli iki fırkaya tefrik olunurdu; biri Ehl-i-Kitâbdır ki Yezrib'de (= Medîne'de) mukim Yahûd ile Nasârâdır; diğeri Ümmilerdir ki Mekke ahâlisidir. Hicrete muâsır olan Cezîret-ül-Arab'da ve biraz müddet evvel Araptan tahsil görmüş kimseler hep Ârâmî veya İbrânî terbiyesi almışlardı; din-i İslâmın mübeşşirleri olan Huneîfâ (26) dahi Tervârât'ı okumuşlardı. Bunun da sebebi Cezîret-ül-Arab'da yerleşmiş olan bir takım kabâil-i Hahûd'un mevcûdiyyetidir.

Her ne kadar bâlâda kabl-i-Bi'se Kureys'den yazı yazanlar olduğı gösterilmişse de, anlar eşhâs-ı ma'dûdeden ibâret tir.

Arap yazısının menşei ve teşekkül târihi hakkında yukarda gözden geçirdiğimiz iki eserin Arap menbâlarından telhis etmek sûretiyle ileri sürdükleri esaslar şöyle sıralanabilir:

1 — (Kûfi) denilen en eski Arap yazısını ilk yazan an'anevî şahsiyyet «Beni-Tayy» kabilesinden (Murâmir) dir;

2 — (Murâmir), «Estranghéio = Satrancılı» denilen eski Süryânî yazısını esâs ittihaz ederek tertib etmiş olduğı «Kûfi» yazısına ilkönce Irak'ın (Enbâr) ahâlisine öğretmiştir;

3 — «Bâdiyet-üş-Şâm» daki (Dûmet-ül-Cendel) şehrinin emiri olan (Ükaydir ibni Abdülmelik il-Kindi) nin kardeşi (Bışr ibni Abdülmelik) Enbâr'a gidip okuyup yazma öğrendikten sonra Mekke'ye gelerek meşhûr (Ebû — Süfyân) ın kız - kardeşiyle evlenip yerleşmiş ve işte bunun üzerine bâzı Mekkelilere Irak'da tahsil ettiğı «Kûfi» yazısını öğretmiştir;

4 — İşte bundan dolayı bâzı Arap menbâlarında Süryânî yazısının Arapçaya tatbiki (Ebû - Süfyân) a izâfe edilmişse de doğru değildir; zâten daha evvel de gördüğümüz gibi aynı rol (Ebû - Süfyân) ın babası (Harb ibni Ümeyye) ye izâfe edilmiştir;

5 — «Satrancılı» denilen eski Süryânî yazısının ilk defâ olarak Arapçaya tatbiki İslâmiyyetten evvelki asırda, yâni Milâdın Alıncı asrında olmuştur ;

6 — İşte bundan dolayı İslâmiyyetten evvel ve hattâ sonra Arabistan'da okuyup - yazma bilenler Yahudilerle Hristiyanlardan ibâretti;

7 — Araplardan tahsil görmüş kimseler hep Ârâmî yahut İbrânî kültürü almışlardı;

8 — «Kûfi» denilen ilk Arap yazısının teşekkülünden sonra ve İslâmiyyetten evvel okuyup - Yazma bilen Kureysşiler «Eşhâs-ı ma'dûde» den, yâni bir kaç kişiden ibâretti;

9 — «Kûfi» yazısının Irak'dan gelmiş olmasına mukaabil, «Nabati» yazısından doğan «Nesh» de Süriye'den gelmişti.

(26) «Hanîf» kelimesinin cem'i: İslâmiyyetten evvel Allahın birliğine imân eden zümre.

Bu eski Arap an'anesinin burada dokuz esâsa ayırarak sıraladığımız menkulâtı içinde bugünkü ilmin kabûl edebileceği tek bir nokta yoktur.

Her şeyden evvel bir kere «Kûfi» yazısının mücidi sayıldığı için hakkında bir çok rivâyetler mevcûd olan (Murâmir) ismindeki şahsiyyet tamâmiyle efsânevi ve mevhum bir mücittir. Nitekim (Ernest Renan)ın bundan evvel de bahsi geçen Sâmi diller târihinin şu fıkrasında bu efsânevi şahsiyyetin ismi bile Süryâniden muharref gösterilmektedir (1878 Paris tab'ı, S. 351-352) :

«... Araplar, alfabelerinin mücidi olarak (Morâmer) i ileri sürmekte müttetikler; fakat bu isim tahlil edildiği takdirde, Süryânî râhiplerinin ünvânı olan

kelimesini bulmamaya pek imkân kalmaz; bu (Morâmer) in dolaştığı sâhalarâ göz gezdirildiği takdirde ise, ilkönce Irak'daki (Enbâr) a yerleştiği ve ondan sonra da (Hîre) ye gittiği görülür: İşte orada bir Kureyşinin ve diğer bir rivâyete göre de bir Kindinin kendisinden yazı öğrendikten sonra Mekke'ye idhâl ettiğiinden bahsedilmektedir. »

(Ernest Renan), yukarda bahsi geçen ve «Kûfi» yazısını Irak'dan Hicaz'a nakletmiş olduğundan bahsedilen (Bîşr ibni Abdülmelik) in yazıyı işte bu (Murâ-

mir) den öğrenmiş olduğunu bir hâşiye ile tesbît ettikten sonra, bu Arap an'anesine âit bir şi'r'in Araplara hitâb eden Fransızca tercemesini de şöyle nakletmektedir (Aynı eser, S. 353-354) :

«... Araplar, alfabelerinin menseini (Enbâr) mektebine bağlamakta müttetikler. Bunu isbât için bir Kindî şâirin (M. Fresnel) tarafından terceme edilmiş olan şi'rinden şu parçayı iktibâs etmekle iktifâ ediyorum:

— (Bîşr) in size etmiş olduğu hizmeti inkâr etmeyin; çünkü o sizin iyi bir mürşidiniz ve parlak bir dâhiniz olmuştur.

Size (Cezm = Kûfi) yazısını getiren işte odur:

Karma - karışık dağılan şeyleri zaptetmeniz işte o sâyede mümkün olmuştur;

Mechûlât içinde kaybolup giden şeyleri tesbît edip unuttuklarınızı toplamak ve kendinize mâl etmek işte o sâyede imkân dâhiline girmiştir.

İşte o zamandanberi (kalemleriniz) i ileri geri işletip duruyorsunuz ve (Kisrâ) ile (Kaysar) imkilere (27) karşılık tutabileceğiniz yazılara sâhib oluyorsunuz.

İşte bu sâyede Humyer'in (Müsned) denilen yazısıyla Humyeri kalemlerinin yapraklar üzerine sıraladıkları satırlara muhtâc olmaktan artık kurtulabiliyorsunuz.»

(Mürâmir) in efsânevi bir şaysiyyet olduğu yalnız Süryânî raâhiplerinin ünvanından muharref bir isim taşımasıyla değil, aynı zamanda çok muahhar ve hattâ İslâmiyyetle muâsir bir devirde yaşamış gösterilmesiyle de sâbittir: Çünkü «Kûfi» yazısını (Enbâr) da (Mekke) ye, yani Irak'dan Hicaz'a nakletmiş olduğundan bahsedilen (Bîsr ibni Abdülmelik) o yazıyı işte bu efsânevi adamdan öğrenmiştir; (Bîsr) ise İslâmiyyetin ilk yıllarında (Dûmet-ül-Cendel) emirliğinde bulunan (Ükeydir ibni Abdülmelik) in kardeşidir! Bu vaziyete göre o efsânevi (Mürâmir) in de İslâmiyyet devrinde ve yahut İslâmın zuhûrundan biraz evvel yaşamış olması lâzımgelir: Halbuki, bundan evvel de gördüğümüz gibi, Halep civarındaki (Zebed) de bulunan en eski Arapça kitâbe Milâdın 512 târihine, yani İslâmiyyetin zuhûrundan yüz küsur sene evveline âittir; fazla olarak, 512 târihinde kitâbelere geçebilmiş bir yazının hiç olmazsa bir asırlık bir teşekkül târihi olmak lâzımgelir. Bu hisâba göre de Kûfi yazısının Beşinci asırdan sonra teşekkül etmiş olmak ihtimâli yok demektir.

Arabistan'da yazının İslâmiyyetten evvel ve hattâ sonra da bir müddet Yahudilerle Hristiyanlara münhasır kaldığı, münevver Arapların da Ârâmi ve İbrânî yazıları kullandıkları hakkındaki rivâyetler de aynı sebeplerden dolayı tamâmiyle yanlış ve hakikate mugaayyirdir; hattâ Câhiliyyet devrinde yabancı dillerden Arapçaya terceme edilmiş bazı kitaplar bile bulunduğu tesbit edilmiştir. (Ernest Renan), yukarıda bahsi geçen Sâmî diller târihinde bu noktayı şöyle anlatır (1878 aris tab'ı, S. 352) :

«... (M. Sprenger) İslâmiyyetten ev-

vel de Araplardan en aşağı hisapla bazı kimselerin okuyup - yazma bildiklerini ve hattâ bazı meşkûk kitapların Arapçaya terceme edilmiş eserler olduğunu bütün vuzûhiyle isbât eden kat'î deliller elde etmiştir.»

Sorbon profesörlerinden (Régis Blachère) de Kur'ân-ı - Kerim tercemesine Medhal olarak te'lif ettiği «Introduction au Coran» ismindeki kıymetli eserinde Mekke'de okuyup - yazma nisbeti meselesinden şöyle bahsetmektedir (1959 Paris tab'ı, S. 6) :

«Altıncı asrın sınırlarında Mekke ile Hicaz'da yazı san'atı istisnâî bir şey olmadığına göre, acabâ intişar nisbeti ne olabilir?

Hadise nazaran Hazret-i Muhammed devrinde, mukaddes şehirde okuyup - yazma bilenlerin sayısı takriben on beşten fazla değildi. Bununla beraber, şu noktayı da tesbit edelim ki bu rivâyet (Ümmî) kelimesinin yanlış bir tefsirinden mütevellittir; çünkü, aşağıda göreceğimiz gibi, bu kelimeye (okuyup - yazma bilmez) mânâsı tamâmiyle yanlış olarak izâfe edilmektedir.

Hakikatte ise, Mekke gibi bir ticâret merkezinde kalem tutmasını bilenler pek çoktu. Fazla olarak, kâtibin tefeciyle karıştırılarak istihfâf ve istiskaal edildiği bedevî muhitlerinde vukua gelen ahvâle tamâmiyle mugaayir olmak üzere, kalem kullanmasını ve yazı okumasını bilen bir adam Mekke ile komşusu olan Tâif şehrinde oldukça itibâra mazhar olurdu.»

Bu fıkranın altında bulunan (6) nu-

marahı hâşiyede de Profesör (Régis Blachère) Mekke'de okuyup - yazma bilenlerin sayısını on beşe münhasır gösteren rivâyet münâsebetiyle şu mühim noktayı tavzih etmektedir:

«Lammens'in reddettiği bu rivâyet filhakika müdafaa imkânından mahrumdur. Fazla olarak (İbni-Sa'd) in toplamış olduğu muhtelif Hâdislerden anlaşıldığına göre Medine Müslümanlarının esir etmiş oldukları Mekkelilerin her biri en Medine gencine okuyup - yazma öğretmek şartıyla âzâd olmuşlardır. Nihâyet şu kadar denilebilir ki yazı san'atı Medine'de azdı ama Mekke'de öyle değildi. Zâten o Hâdislerden biri bu noktayı tamâmiyle tavzih etmektedir.»

Mekke'de okuyup - yazma bilenlerin sayısını on beşe münhasır gösteren rivâyetin doğru olmadığı (Régis Blachère) in İslâm menbâlarına istinâden Vahy - kâtipleri hakkında verdiği şu izâhâtla da sabit olmaktadır (Aynı cilt, S. 12-13) :

«Hazret-i Muhammed'in maiyyetinde kâtiplik etmiş zevâtın isimleri mâlûmdur. Bunlara âit bir çok listeler varsa da, bu kâtiplerin hangi devirlerde o vazifelere başlamış oldukları hiç birinde tavzih edilmediği gibi, aralarında tevâfuk da yoktur.

(Moâz ibni Cebel) in, (Ubeyy ibni Kâ'b) in ve (Zeyd ibni Sâbit) in isimleri hemen bütün listeler arasında müsterek-tir; (Ebu-d-Derdâ) ile (Ebu-Zeyd ibni Sakkan) isminde bir zâtin isimleri de hepsinde sık sık geçmektedir; istikbâlin halifeleri olan (Ebu-Bkr), (Ömer) ve (Ali) nin isimleri de musarrahtır. İşte bu sûretle

(Kâtipler) in yekûnu kırkı bulunmaktadır: Bunların (Ali) ve (Ebu-Bekr) gibi bâzıları ilk ihtidâ eden eshâptandı ve (Ebu-Süfyan) gibi bâzıları da son saat mühtedilerindendi.»

Yalnız Vahy - kâtiplerinin mâlûm olan sayısı kırkı bulduktan sonra, Câhiliyyet devrinin sonlarında Mekke'de okuyup yazma bilenlerin on beş kişiden fazla olmadığını nasıl iddiâ edilebilir?

(Mahmud Es'ad Efendi) de «Târih-i din-i İslâm» ında bu meseleyi şöyle izâh etmektedir (1327 İstanbul tab'ı, S. 264 — 625) :

«Hatın Medine'ye dühûlû. — Yesrib (= Medine) halkı çiftçi bir kavim olduğundan okuyup - yazma bilmezlerdi. Hat, orada Hicret-i Nebeviyyeden sonra intişâr etmiştir.

Şöyle ki; Bedir muhârebesinde sanâid-i Kureyş'den vesâireden yetmiş kişi esir düşmüş ve her birine fideyi-necât olarak bir mîkdâr mâl tâyin edildiği gibi, bunu edâ edilemeyenler için dahi medîne ehlin-den onar çocuğa yazı ta'lîm etmeleri şart kılınmış idi. Edâv-ı mâle muktedir olamayanlardan her biri on çocuğa yazı öğretmedikçe ıtlâk olunmazdı.

Bu sûretle hat Medine'de intişâr ettiği gibi, gerek zamân-ı Nevehîde ve gerek ba'dehu hangi nâhiye fethedilse orada teammüm eyler idi.

Sadr-ı İslâm'da yazı ile iştihar edenlerden bâzıları kibâr-ı eshâbdan Ömer, Osman, Ali, Talha, Ebu - Ubeyde, Ubeyy-ibni-Kâ'b, Zeyd-ibni-Sâbit, Yezid ibni Ebî-

Câhiliyyet Devri

Süfyan'dır. Hazret-i ePygamber'in kâtip-leri kırk üçe bâliğ olmuştu.»

İşte bütün bunlardan anlaşılacağı gi-bi, bâzı Garp müelliflerince eski Yunan demokrasisine bile tercih edilen Mekke cumhûriyyetinde okuyup - yazma çok yaygın bir haldeydi ve zâten Şark'la Garp'ın ticârî ve iktisâdî münâsebetlerini tanzim eden bir merkezin başka türlü olmasına imkân yoktu. Bilhassa muahhar İslâm âleminde bu bakımdan yanlış bir telâkki-ye meydan veren en mühim sebep, İslâ-miyyetten evvelki devre «Câhiliyyet» ve Mekke halkına da «Ümmi» denilmesinde gösterilebilir: Hakikatte ise bu tâbirlerin her ikisi de yanlış tefsir edilmektedir; çünkü bunlar okuyup - yazma mefhûmi-ye değil, Müslümanlıktan evvelki dinî va-ziyetin iptidâiliği ile alakadardır.

(Mahmud Es'ad Efendi) merhum, gene o kıymetli «Târih-i din-i İslâm» nun birinci cildindeki «Ceziretül-Arab'ın fû-nun ve edebiyâtı» faslında târihi bir ıstılâh şeklini almış olan «Câhiliyyet» tâ-birini şöyle izâh etmektedir (1327 İstan-bul tab'ı, S. 279) :

«Bî'set-i Nebeviyyeden evvel Ceziret-ül-Arab'ın bulunduğu hâl, ki Arabın devr-i kahramânîsidir, (Câhiliyyet) ile tavsîf edilmekte ise de, bundan maksat emr-i dinde cehldir; yoksa rab ulûm-u-fû-nundan bi-l-küllîye bi-behre değildi...»

Efendi merhum, yanlış olarak «Ce-hâlet»le karıştırılan «Câhiliyyet» mefhûmunu işte böyle izâh ettikten sonra, o zamanki Arapların umûmî kültür sevi-yesi hakkında da aynı cildinin aynı ve müteâkip sayfelerinde şu izâhâtı ver-mektedir :

«... Ceziret-ül-Arab'da kasabât (= ka-sabalar, şehirler) ve mukim ahâlî (= ha-zariler) mevcûd olduğu gibi, ticâret dahi hayli ilerlemiş idi. Ale-l-husûs Arab gaa-yet rakik ve hissi bir şiir husûle getirmiş-ti ki bu hâl anlara isnâd edilen kabalık ile kaabil-i te'lif değildir.

Arabın nasıl zeki bir kavm idüğü bâ-lâda görülmüştü. İşte bu zekâları onları tedricen temeddüne sevkettiştir. Eğer mevki'leri müsâid olsaydı, Dicle ve Fırat sâhilinde ikaamet eden diğer ümem-i Sâ-miyye veyâhut Arabiyye-i-Saide'yi teşkil eden Yemen ahâlîsi gibi bir derece-i me-deniyete vâsıl olurlardı. Arabın zamân-ı (Câhiliyyet) i, Yunâllerin edvâr-ı evve-liyyesine müşâbih olup medeyyetin her i-ki kavimdeki neşv-ü-nemâsı evsâf-ı mü-teşâbihe ibrâz etmektedir».

Tıpkı (Câhiliyyet) kelimesi gibi, (Ümmi) tâbiri de yanlış tefsir edilmiş, bi-rincisinin «Cehâlet» zannedilmesine mu-kaabil, ikincisi de «Okuyup - yazma bil-miyen kimse» mânâsına alınmış ve hattâ asırlardanberi hep o mânâya kullanılmış-tır.

Son zamanlarda Garp âlimleri bu te-lâkki üzerinde ehemmiyetle durmakta ve bunun yanlışlığını muhtelif delillerle tenvir etmektedirler. Meselâ Paris E-debiyyât fakültesiyle Şark dilleri mekte-bi profesörlerinden kıymetli müsteşrik (Régis Blachère) in Kur'an-ı-Kerim terce-mesine Medhal olarak yazdığı cildin baş-larında bu nokta şöyle izâh edilir (Intro-duction au Coran, 1959 Paris tab'ı, S. 8) :

«(Nebiyy-i ümmî) terkibi (câhil Pey-gember) yâhut (okuyup - yazma bilmi-

yen Peygamber) mânâsına gelmez, (Müşriklerle gönderilmiş Peygamber) mânâsına gelir ve Arapçanın (Ummet) kelimesinden çıkmış olan bu (Ümmi) vasfı hiç şüphesiz ki İbrânî dilinin (Dünyâ milletleri) ve (Müşrikler) mânâlarına gelen ve Medine yahudilerince de mâlûm olması icâb eden (Ummot hâ-olâm) tâbiriyle alakadardır.

(Profesör (Blachère) bu izahını bâzı İslâm ve bilhassa Arap menbâlarıyla da te'yid etmektedir. Bu vaziyete göre «Câhiliyyet» kelimesinin de, «Ümmi» sıfının da okuyup - Yazma meselesiyle hiç bir alakası yok demektir.

Netice itibâriyle okuyup - yazma bilânenin bilhassa Mekke'de mühim bir yekûna bâliğ olduğu muhakkaktır. Yalnız, yukarda gözden geçirdiğimiz Arap an'anesinde yanlış olarak pek muahhar ve adetâ İslâmiyyetle muâsır sayılacak kadar yeni teşekkül etmiş gösterilen yazının Beşinci asra dayanacak kadar eski olduğu bundan evvel bahsi Arapça kitâbelerle sâbit olmakla berâber, o zamanki şeklinin aşağıda gözden geçireceğimiz iptidâi vaziyetini de inkâra imkân yoktur.

4 — Noktalama ve harekeleme inkılabı:

İslâmiyyetin zuhûrune kadar çok iptidâi bir vaziyette kalan Arap yazısının başlıca müşkilâtı şu üç noktada toplanabilir:

1) Bâzı Garp âlimlerinin yukarda gözden geçirdiğimiz ifâdelerinde gördü-

ğümüz gibi, Arap yazısının menşeiinden itibâren asırlar geçtikçe bir takım harfler aşına aşına birbirini andıran istihâlelere uğramış ve işte bundan dolayı her hangi bir şeklin hangi sesi veyâhut sesleri ifâde ettiği anlaşılmayacak bir hâle gelmiştir. Bunun ne demek olduğunu anlamak için en çok kullanılan (Nesih) yazısından bir iki misal göstermeyi zarûri görüyoruz. Meselâ şu:

şekli Arap fonetiğinin hem (B), hem (T), hem (Th) seslerini ifâde edebilir! Tıpkı bunun gibi:

harfi de hem (C), hem (H), hem (Kh) seslerinin işâretidir.

Şekli de hem (R), hem (Z) okunabilir. Tıpkı bunun gibi, iki muhtelif ses ifâde eden diğer bir takım harfler daha vardır; meselâ:

şekli hem (S), hem (Ş) karşılığıdır.

Câhiliyyet Devri

ve gene üstüne üç nokta konularak

ب

ث

= Th) harfleri elde edilmiş

Harfi de hem kalın (T), hem kalın (Z) seslerini verebilir.

tir.

İkinci şekil de aynı muâmeleye tâbi

ك

okmuş ve noktasız vaziyeti ك = H)

Şekli ise hem (F), hem (K) karşılığıdır.

sayılmış, içine bir nokta konulmak sure-

tiyle (ك = C) ve nihâyet

üstüne bir nokta konulmak sûretiyle de

ك

= Kh) harfleri vücûda

getirilmiştir.

Böyle bir yazı ile Kur'an okumak şöy le dursun, alelâde bir mektup okumak bi le mühim bir ustalık meselesidir ve an cak aynı bir kelime içinde bulunan diğer harflerin yardımıyla, yâni karine ile yazı sökülebilir: Bu vaziyet, âdetâ bir bilme ce halli gibi bir şeydir ve yazandan ziyâ de okuyanı müşkil vaziyette bırakır.

Üç üncü harfte noktasız vaziyet (

ر

= R) ve üstünde bir nokta

İşte bu büyük mahzûra karşı islâmiy yetten sonra noktalama çâresi bulunmuş ve o sâyede her sese mukaabil ayrı bir harf te'min olunmuştur. Meselâ yukarıki işâretlerden birincisinin altına bir nokta

olan şekil de (ر = Z) hâline gel

konularak ر = B), üstüne iki

miştir.

Dördüncü şekilde noktasız vaziyet

nokta konularak (س = T)

س

= S) ve üç noktalısı da

(ش) — Ş) sayılmıştır.

(ط) şekli noktasız vaziyetinde kalın (T) ve noktalı vaziyetinde de

kalın (ط) — Z) dir.

(ق) harfi ise hiç noktasız bi-

rakılmamış, üstünde bir noktalı şekli (F) ve iki noktalı şekli de (K) i'tibâr edilmiştir.

Bu noktalama usûlüne «Tenkiyât» ve «İcâm» denilir.

2) Eski Arap yazısında gerek kısa, gerek uzun sesli harflerin mevcûd olması da o yazının okunmasının son derece güçleştiren ikinci bir âmildir. Meselâ Kaahire'de bulunan eski «Hicaz» yazılı bir Kur'an nüshasında

قال = kaale) kelimesi

قل — kl) ve

صالحات = Sâlihât) kelimesi de

صلى — slht) şeklinde yazılmış

tır. Tıpkı bunun gibi, diğer bir takım eski nüshalarda da

كتاب = kitâb) kelimesi

كتب — ktb), (

انهار = enhâr) kelimesi (

انهر — enhr), (كافرون = kâfirûn) kelimesi

كفرون — kîrûn)

مسلمات müslimât) kelimesi (

مسلمت = msîmt), (كلمات

— kelmât) kelimesi (

= kîmt) ve nihâyet (جنات

= cennât) kelimesi de (جنت

= cennet) şeklinde yazılmıştır.

Bu güçlükler de, gene İslâmiyyetin ilk devirlerinde bâzı sessiz harflere uzun sesli harf rolleri verilerek sûretiyle izâle

edilmiştir: Meselâ ( ) harfi in-

delhâce (â), ( ) harfi (û) ve

( ) harfi de (i) sesini vermiye

başlamış ve işte bu sûretle müfred olan

( ) — cennet) ismiyle bu-

nun cem'i olan ( ) = cennât)

şekil birbirinden ayırd edilebilmiştir.

3) Sesli harf yokluğundan hâsıl olan büyük müşkilâtı yalnız üç uzun ses işaretleriyle telâfi etmiye tabii imkân olamaz. Her dil bünyesinde çok büyük bir yekûn tutan kısa sesleri ifade edecek şekiller bulunmadıkça her hangi bir yazının zahmetsiz ve doğru okunması tabii kolay değildir. Meselâ (ktb) harflerinden mürek-

keb olan ( ) kelimesi, Arap

çada aynı kökten çıkıp muhtelif mânâ ifade eden üç muhtelif kelime şeklinde okunabilir:

A — Biri (Ketebe = yazdı),

B — Diğeri (Kütibe = yazıldı),

C — Ve nihâyet üçüncüsü de (Kütüb = Kitaplar) şeklinde sıralanır!

İşte bundan dolayı, sessizlerin arasında sesliler bulunmadıkça, bu (ktb) kelimesi (ketebe) mi, (kütibe) mi, yoksa (kütüb) mü okunacaktır? Nasıl tâyin edilebilir?

Tıpkı bunun gibi, ( ) — ilm)

kelimesi de (alem) ve (alime) şekillerinde okunabilir.

Bu büyük mahzur da «Hareke» denilen ve harflerin altlarıyla üstlerine konulup kısa (a/e), (i) ve (u) seslerini veren işaretlerle izâle edilmiştir: İşte bundan dolayı (Hareke) demek, netice itibarıyla kısa «sesli harf» demektir. Fakat bu işaretler yalnız sesli harfler sâhasına da münhasır kalmış değildir: Bir sessiz harfi çift

okutan ve «Şedde» denilen ( ) i-

şareleriyle uzun (â) sesini veren ve hattâ eskiden diğer sesli harfler için de kulla-

nılan ( ) = Med), kelime son-

larında (un), (en) ve (in) seslerini verip

(Tenvin) denilen ( ) şekliyle

sessiz harfleri sâkin okutan ( )

= Cezm) gibi işaretler de vardır.

Câhiliyyet yazısı İslâmiyyete intikal ederken işte bu istihâlelerle tekâmül

etmiş ve bilhassa Kur'an-ı Kerim ilk devirdeki noktasız ve harekesiz şeklinden sonra artık dâimâ noktalı ve hareketli yazılmaya başlamış ve bu usul kat'i bir teâmülî hâlini almıştır.

Yalnız dini metinler hâricindeki yazılar ister el, ister matbaa yazısı olsun, hep harekesiz yazılmaktadır. Hattâ bir çok dini yazılar bile harekesizdir. İşte bundan dolayı «Hareke», bilhassa Kur'an yazısının bir husûsiyeti şeklini almıştır.

Gerek sessiz harfleri birbirinden ayırd eden «Nokta» nun, gerek bâzı sesizlerin uzun sesli harf şeklini almasının ve gerekse kısa seslerle sair telâffuz husûsiyetlerini te'min eden «Hareke»nin muhelif istihâlelere uğramak sûretiyle geçirdiği teşekkül târihi hakkında Şark menbâlarında bâzıları birbirini tutmayan bir takım an'anelerle rivâyetlere tesâdüf edilir. Bunlara mukaabil, bir de Garp menbâlarındaki son tedkikler vardır. Arap an'anelerine istinâd eden Şark menbâlarındaki rivâyetler (Corci Zeydân) ın «Medeniyyet-i İslâmiyye târihi» nde şöyle hülasa edilmektedir (Zeki Magaamiz tercemesi, C. 3, 1329 İstanbul tab'ı, S. 102 - 103):

«HAREKELER. — İslâmiyyetin ip-tidâlarında Kur'an-ı Azim-üş-şân kurrâ'ın (= Hâfızların) ezberinde mahfuz bulunduğuna için tilâvetinde ihtilâf zuhûrundan korku yoktu. Bundan mâadâ Kur'an-ın cem'î-tedvîn edildiği ve ehl-i-İslâmın çoğaldığı zamâna kadar Kur'anın nakli-âyâtında ve elfâzının zabtında son derece dikkat ediliyordu.

Birinci asr-ı Hicrînin mısıf-ı evveli geçtiği halde Kur'an hem harekesiz, hem noktasızdı. Yazıda en evvel vücûduna ihtiyâç görülen şey hareketler olduğu gibi, bu hareketleri ilk resmeden zât da 69 sene-i Hicriyyesinde vefât eden Nahv-i arabînin vâzî'ı kavâidi (Ebu'l-Esved id-Du'eli) idi. Müşârunileyh kelimeleri ayırmaya, yahut hareketleri göstermeye mahsus bir takım noktalar vaz'eyledi. Arabî elifbâyı noktalı yapan zâtin müşârunileyh olduğuna dair hâsıl olan tevekkühüm işte bu hareketler için koymaktan neş'et ediyor.

Hakikat-i halde (Ebu'l-Esved id-Du'eli) tarafından yazıya vaz'olunan noktalar (Bâ=B) yi (Tâ=T) den, yahut (Cim=C) yi (Hâ=H) den tefrik için değil, ismi fiilden ve fi'li harften (= edâtan) tefrik içindi. Zann-ı gaalibe göre müşârunileyh bu sûret-i tenkiyi Irak'da komşuları bulunan Keldânîlerden, yahut Süryânîlerden iktibâs etmişlerdir. Çünkü akvâm-ı mezkûrede bir takım büyük noktalar vardı ki bu noktalar harfin mahrecini tâyin etmek, yahut bulunduğu kelimenin isim, yahut fiil, yahut edât olduğunu göstermek için o harfin altına, yahut üstüne vaz' olunurdu. Süryânîler meselâ

= ktb) kelimesini yazdıkları zaman bu kelime. (Kitâb) ın cem'i olan isim olabileceği gibi mâz-i mâlûm veya meçhûl de olabilir. İşte bu cihetleri tefrik etmek için o noktaların istî'mâlüne lüzum görmüşlerdi.

Bundan mâada bu noktaların istî'mâlinden biraz zaman evvel hareke ye-

rine kaaim olmak üzere ulemây-ı Süryâniyyeden (Ya'kuub-ur-Ruhâvî) taraftından bir takım noktalar icâd olunmuştu ki bunlar evvel-i emrde harflerin içine sokulur noktalardan ibâret iken bi-lâhîre harekât-ı selâse (Fetha = Üstün, Zamme = Ötre, Kesre = Esre) yerine kaaim olmak üzere nokat-ı müzdevce (= Çift noktalar) şekline tahavvül eyledi. Bunlar hâîâ, Süryânîlerle Keldânîlerde müsta'meldir. Bunu müeyyid edildiden olarak (Ebu-i-Esved id-Dueli) harflere hareke koymak istediği zaman maiyyetine verilen kâtime:

Harî telâffuz ederken ağzımı açarsam noktayı harfin üzerine, ağzımı bürsem noktayı harfin için, aşağı doğru kırsam noktayı harfin altına korsum!

diyerek o sûretle tenkiyde bulunmuş olmasındır.

Daha sonra Araplar bu noktaları istimal etmeye başlayarak ale-i ekser yazın renginden başka bir renge yazarlardı. Kitâbnâne-i Hıdivî'de bu şekilde tenkiy edilmiş Kâfi yazı ile bir Mushaf gördük. Kaahire civârında Amr câmiinden alınan bu Mushaf en eski Mushaflardan maddüddür. Büyük kıt'ada ceylân derileri üzerine ve siyah mürekkeple muharrerdir. Hâvî olduğu noktalar kırmızı renktedir.

(Ebu-i-Esved) in ta'rifâtı vechile bu Mushafta harfin üzerine bulunan nokta fethayı (= Üstünü), ortasında bulunan nokta zammeyi (= Ötre) ve altında bulunan nokta kesreyi (= Esreyi) gösteriyor.

(Corci Zeydân) ın bu izâhâtındaki başlıca noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — İlk Kur'an metinlerinde nokta ve hareket yoktu;

2 — Araplar içinde bu lüzümü takdir edip ilk teşebbüse geçen zât, Hicretin birinci asrında yaşamış olan (Ebu-i-Esved id-Dueli) dir;

3 — Bu zât birbirine benziyen harfleri ayırd eden noktalardan evvel hareketleri icâd etmiştir;

4 — (Ebu-i-Esved) in icâd etmiş olduğu hareketler daha sonra takarrür eden işaretler şeklinde olmayıp noktalardan ibârettir;

5 — Bu mücid o icâdında Keldânî ve Süryânî yazılarında da aynı rolü oynayan noktalardan mülhem olmuştur;

6 — Hareke vazifesi gören bu ilk noktalar, siyah yazılı metinlerden kırmızı renkleriyle ayrılırdı.

Bunların en mühimmi, hareketin harf noktalarından evvel teşekkül etmiş olması ve ilk hareketlerin muahhar işaretler şeklinde olmayıp noktalardan ibâret bulunmasıdır.

Aynı menbâ 104 - 106 ncı sahifelerinde de «İcâm» denilen noktalama hakkında şu târîhi izâhâta tesâdüf edilir:

«Hatt-ı arabî Araplar tarafından Süryânîlerden ve Nabatîlerden iktibâs edildiği zaman noktalardan hâli idi. (Süryânî yazılar bugüne kadar noktasız durur). Noktaların sonradan ilâve edildiği müsellem ise de hangi târihte nokta konulmaya başladığı sûret-i kat'iyyede mâlûm de-

ğildir. Fakat her halde nokta vaz'ı eskidir. Karân-i ahvâlden anlaşıldığına göre İslâmlar bâlâda zikri geçen hareketleri isti'mâl ettikten sonra, harflerin birbirinden tefrik edilememesinden yanlış okunduğunu ve bir çok tereddüd ve itibaslara düşünüldüğünü görerek nokta vaz'ına lüzum görmüşlerdir. Çünkü mürûr-ı zamân ile Arap olmayan İslâmların mîkdârı çoğalmış idi.

Lisân-ı aslîleri Arabî olmayan bu nevi İslâmlar hurûf-i hecâdan şeklen yekdiğerine müşâbih olan (Cim = C) ve (Hâ = H), (Sin = S) ve (Şin = Ş), (Bâ = B) ve (Tâ = T) ve (Thâ = Th) harflerini birbirinden tefrik meselelerinde müşkilâta düşmüşlerdi. Bu müşkilâtı mülûk-i Emevîyyeden (Abdülmelik bini Mervân) zamanında Irak'da vâli bulunan (Haccâc) ilk zât olmak üzere nazar-ı dikkate alarak çâre-sâz olmak istedi. (İbni-Khalikân) diyor ki (C. 1, S. 125) :

— (Haccâc), maiyyetinde bulunan kâtipleri nezdine celbederek yediğerine şeklen müşâbih olan harflerin üzerine birbirinden tefrik için alâmât-ı mahsûsa vaz'ı lüzâmunu ihtâr eyledi. Rivayete göre bu işi der'uhde eden zât (Nasr ibni Âsım) idi. (Nasr) noktaları muhtelif yerlerde olmak üzere birer ikişer vaz'etti. Halk uzun müddet bu şekilleri isti'mâl eyledi. Noktasız yazı yazmazlardı. Fakat bu noktaların isti'mâli ile dahî yazıda tashif (= Yanlışlıkla değıştirme, yanlış yazma) vukuunun önü alınamadığından, İ'câmı ihdâsa mecbûr oldular. Yazıda noktalar ile berâber İ'câmı da isti'mâl ederlerdi.

(İbni-Khalikân) ın bu ibâresinde

öyle bir müphemîyyet vardır ki bundan ne demek istenildiği ve (Tenkîr) ile (İ'câm) arasında ne gibi bir fark bulunduğu anlaşılamıyor.

Çünkü, (Tenkîr) ile (İ'câm) aynı mânâdadır. Bundan mâadâ (Tenkîr) den maksat hareketler olmak da müsteb'addır. Zîrâ hareketlerin vaz'ına lüzum gösteren hâl tashifin çokluğu, yâni noktaların ihtilâfı ile kırâette hâsıl olan ihtilâftan ibârettir. Şu hâle göre zikrolunan noktalar hurûf-i müteşâbiheyi birbirinden tefrik etmek için (İ'câm) kabîlinden olmak iktizâ eder. Maamâfih şurasa anlaşıyor ki mûmâileyh (Nasr) bütün elif-bâya noktalar vaz'etmemiştir. Yalnız kesretle vürûd eden bu iltibâsa sebebiyyet vermesinden korkulan bir kaç harfi noktalı yapmıştır.

Daha sonra dürtüst okumak ancak bugünkünde olduğu gibi bütün harfleri noktalı yapmakla mümkün olabileceği anlaşılmakla ona göre noktalar konulmuş ve buna (İ'câm) nâm verilmiştir. Kitâbhâne-i Hıdiv'de yazıların teşhir olunduğu mahalde 91 sene-i Hierîyyesi târihini hâvi, üzerinde Arapça yazılı sazdan (= Papirüs) bir sahife manzûrumuz oldu. Bu yazıda noktalar mevcuttur. Şu kadar ki noktalar bâzı hurûf-i müteşâbiheye münhasırdır. Meselâ (Yâ = Y) ve (Tâ = T) den tefrik etmek için (Bâ = B) ye nokta konulmuş. Kezâlik (Sin = S) den ayırmak için (Şin = Ş) nin üzerine müstevî bir şekilde üç nokta vaz'edilmiş.

Bu teşhîrgâhta küçük kıt'ada ceylân derisi üzerine yazılmış Mushaflar dahî gördük. Bunlarda da hareketleri gösteren noktalar kırmızı, (İ'zâm) için vaz'edilen

Maamafih yazıda bu hâl muttarit değil. Bâzan eski olduğu halde noktalı ve hakereli yazı bulunduğu gibi, bâzan da daha yakın bir zamanda yazılmış iken hareke noktası olmayan yazılara da tesâdüf edilmektedir.

Bundan anlaşılıyor ki Araplar birinci asr-ı Hicrinin ortasından itibaren hem hareketleri, hem noktaları kullandıkları halde bunların istimalinden hoşlanmazlardı. Mushafılar vesâire gibi zabt-ı dikkati müstelzim olan kitaplardan başka şeylerde hareke ve noktaların istimalini istemezlerdi. Noktasız yazıyı, bâ-husûs mürselün-ileyh âlim bir zât ise, mürecceah addederlerdi. Rivâyete göre Devlet-i Abbâsiyye ümerâsından (Abdullah ibni Tâhir) e bir yazı gösterildiği zaman mürselün-ileyh:

— Noktaları olmasa ne güzel yazıdır! demişti.

— Mektupta noktaların çokluğu mürselün-ileyhin ilm-i irfânı hakkında şüpheli mutazammıdır!

derlerdi. Bâzan noktalar yüzünden mazzaratlar vukuu'bulurdu. Rivâyete göre hulefây-ı Abbâsiyyeden (Ca'fer Mütevekkil) vâhilerinden birine:

— İslâm olmayanların tahrir-i nüfâsunu icrâ ederek mukdarlarını bize bildir!

Diye bir emir göndermiş ve emirnâme-de (İhsâ etmek = Saymak) fi'linin sıy-

ga-i emri olan (= Say) kelimesini kullanmış idi. Kelimede bulu-

nan (Hâ = H) nin üzerinde nasılsa bir nokta hâsıl olduğundan vâli emri (

= Hadımlaşır!) sâretinde telâkki ederek dâhil-i vilâyetinde bulunan gayrimüslimleri toplayıp tavâşi (= hadım) etmiş ve onlardan iki kişiden mâadâsı ameliyyât-ı vâkıadan helâk olmuştur.

Kâtipler medeniyet-i İslâmiyyenin geçirdiği devirler esnâsında yazıyı noktalı veya noktasız yazmakta muhayyer kalmışlardır. Fakat ekseriyyâ noktasız yazarlardı. Bunun neticesinde birçok ahvâlde bu husûsen garip mâtaller isimlerinde ve sair elfâz-ı garibede itibâs vukuu'bulmuştur. Üdebâ ulûm ve fânâna dâir olan kitaplarda nokta istimalini lâzım ve muvâfık gördükleri halde, muhâberâtta nokta kullanılmamasını çirkin bulduklarından inş ve hüsn-i hattaki iktidar ve gururlarına binen yalnız sözün fasâhâti ve hattın güzelliğine ehemmiyet vererek tahrirde muhtasar bir üslûp ihtiyâr ve ufak belâğcümleler ile iktifâ ederler ve fazla izâhât itâsını ve nokta ve hareke vaz'ını kitâbette bir acz-ü taksir addeyleylerdi.»

Bu izhâtın en mühim noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — Hicretin Birinci asrının ortalarından itibaren Arap yazısında hem hareke, hem nokta kullanılmaya başlamıştır;

2 — Harfleri birbirinden ayırmak için tatbik edilen noktalama usûlü tedri-

cen tatbik ve nihâyet icâb eden harflerin hepsine teşmil edilmiştir;

3 — Buna rağmen ilk zamanlarda bir müddet Araplar arasında nokta ve hareke düşmanlığı zuhûr etmiştir: Bunun sebebi, bilgisizlik iddiâsı kadar noktalama ve harekeleme güçlüğü de olabilir; netice olarak, noktalama zarûri bir ihtihâc olduğundan dolayı taammün etmiş, fakat hareketler başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere bilhassa dinî yazılara münhasır kalmıştır.

Bu meseleler hakkında (Mahmud Es'ad Efendi) nin «Târim-i din-i İslâm» ında da bazı mütimim izâhata tesâdüf edilir; mesel hareket nieselesinde (Ebu-l-Esved) in rolü şöyle izâh edilmektedir (C. 1. 1327 İstanbul tab'ı, S. 267-268) :

«Elifbâyı arabi esâsen harekâtı irâe edecek işârâtın hâli olmağa hattan müteşâbih olan kelimatin kırâetinde müşkilât rû-nümâ olurdu. Nahviyyundan (Ebû-Esved-i Dûelî) «Vefâtı: H. 69 = M. 689» hattı Süryâniden üç işâret ahzettî. Bunlar hurûfun üstüne veya altına vaz'edilerek nasıl okunacağını irâe eder.

Râviler masâhife tâbiinden hangisi tarafından işâret vaz'edildiği hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu işâreti en evvel (Ebu-Esved) in vaz'ettiği rivâyet edilmektedir. Nahve dâir bir kitap yazmak ve nâsın kelâmını fesâddan muhâfaza etmek istedi:

— En evvel Kur'ân ile başlamayı münâsîp görüyorum!
dedi...».

Aynı menbâda bundan sonra (Ebu-l-Esved) in Kur'ân-ı Kerimi ne sûretle harekelediği (Corci Zeydân) ın yukarıda gör­düğümüz tafsilâtına istinâden izâh edilmekte ve ondan sonra da «Nokta ve Hareke ihdâsı» şöyle anlatılmaktadır (Ayni cilt, S. 270-271) :

«İlk defa iktibâs olunan Nesih elifbâsında yirmi sekiz mahreci ifâde için on beş şekil mevcûd idi. Eşkâl-i hurûfun müşâbetinden kırâetinde müşkilât ve teşevvüşât husûle gelirdi. (Abdûlmelik) zamanında Irak vâlisi bulunan nahviyyundan (Haccâc ibni Yûsuf) hurûfu yekdiğerinden tefrika medâr olmak üzere nokta usûlünü ihtirâ' eyledi. İşbu nikaat-ı fârika hurûf-i asliyyenin üstüne veyâ altına bir, iki, üç adedde vaz'olundu. Bununla yeniden on üç şekil meydana geldi.

(İbni-Khallikân) Haccâc'ın terceme-i hâlini beyan sadedinde (Ebû-Ahmed-i Askerî) den naklen diyor ki.

— Ehl-i İslâm takriben kırk sene müddet (Abdûlmelik ibni Mervân) zamânına değin Hazret-i Osmân'ın Mushafından kırâet ettiler. Ba'dehu Tashifât (= Yazı yanlışları) çoğaldı ve Irak'da intişâr etti. (Haccâc ibni Yûsuf) hattatlarına bil-murâcaa hurûf-i müteşâbiheye alâmat vaz'ını emretti. Rivâyete göre (Nasr ibni Âsım) bunu der'uhde etti (28). Tek ve çift noktalar ihdâs ve hurûfun muhtelif mahallerine vaz'eyledi. Ba'dehu nâs noktasız yazmaz oldular. Halbuki nokta isti'mâliyle berâber gene tashif (Yazı yanlış) vâkı olurdu. Bunun üzerine hareke

(28) Ebu-l-Esved'in talebesidir.

ihdâs ettiler ve harekeyi noktadan sonra vaz'ederlerdi.

Bundan anlaşıldığına göre harekât noktadan başkadır ve bu da (Haccâc) zamânında vaz'edilmiştir. Bu ifâde en evvel Mushafa işâret vaz'eden (Ebû-Esved-i Dûclî) olduğu hakkındaki rivâyet-i sâbıkaya mugaayyir değildir: Çünkü anın vaz' ettiği işâret de mücerred f'râb alâmâtından ibâret idi. Ana isnâd edilen rivâyâtın münfehim olan da budur.»

Bu izâhâtın çıkan neticeler de şöyle sıralanabilir:

1) Aynı şekilde yazılan harflerin birbirinden ayıran noktaların mücidi, halk arasında (Haccâc-ı Zâlim) diye meşhûr olan Irak vâlisi (Haccâc ibni Yûsuf) dur;

2) Haccâc'ın bu icâdı doğrudan doğruya kendi eseri değildir: Onun emriyle (Ebu-l-Esved) in talebesinden (Nasr ibni Âsım) yapmıştır;

3) Hareke, noktadan sonra icâd edilmiştir;

4) Ebu-l-Esved'in evvelce icâd etmiş olduğu harekeler «f'râb» sâhasına münhasır, yâni mahdûd olduğu için, o tertip sonradan ikmâle dilmiş demektir.

Bir de «Şedde», «Med» vesâire gibi işâretler de vardır; (Mahmud Es'ad Efendi) bunları da aynı cildinin 271 nci sahifesinde şöyle anlatır:

«Rivâyete göre (Halil ibni Ahmed) işârâtı itmâm için (Şedde), (Medde), (Kı'ta), (Sıla) gibi şeyleri vaz'ettiği ve

işâretleri tezyin eyledi. (Zamme) yi har-

fin üstünde bir (Vâv-ı sağire = 9

şekline, (Kesre) yi harfin altında (Yâ =

5) şekline, (Fetha) yı dahi

üstünde (Elif-i mastûha =

şekline, (Şedde) yi (Şin başı =

ve (Sıla) yı (Sâd başı = 0)

şekline ifrâğ eyledi».

Efendi merhum bu izâhâtı verdikten sonra, aynı cildinin 272 nci sahifesinde de:

«Nokta veyâ şekle (f'câm) denir.» dediğine göre, (f'câm) ı yalnız noktalama mânâsına alan (Corci Zeydân) ın yukarıda iktibâs etmiş olduğumuz fıkrasında neden dolayı yanlış ve (f'câm) kelimesini «Harekeleme» mânâsına kullanan (İbni - Khallikân) ın ifâdesini niçin mânâsız bulmuş olduğu kendiliğinden anlaşılır: (f'câm) eşâsen hem «Noktalama» hem «Harekeleme» mânâsına kullanıldığı halde, sonraları yalnız Noktalama mef'hûmuna hasredilmiş ve (Corci Zeydân) işte bundan dolayı yanlışmıştır.

(Mahmud Es'ad Efendi) ile (Corci Zeydân) ın hülâsa ettikleri Arap menbâarının bu an'anevi izâhâtına mukaabil, Garp menbâalarında bugünkü ilmin tesbit ettiği esasları da kısaca gözden geçirmek

mecebûriyyetindeyiz. Geçen asırla bu asrın Garp telâkkileri arasında bile bâzı farklara tesâdüf edilmekte olduğu için, her iki asırdan birer büyük müşrikin ifâdelelerini iktibâs etmekle iktifâ edeceğiz.

Sâmi diller sâhasındaki tedkikaastiyeler meşhur (Ernest Renan); «Histoire générale et système comparé des langues sémitiques» ismindeki kıymetli eserinde bu meseleyi şöyle izâh etmektedir (1873 Paris tab'ı, S. 370-372) :

«Kur'anın yazılmasıyla Arap dilinin târihi nihâyet bulmuş olduğunu söylemekte hiç bir mahzur yoktur, çünkü o andan (Yâni Milâdın 650 târihinden) itibaren bu dil bilhassa edebî ve klâik şekli itibâriyle artık hiç bir değişikliğe uğramamıştır.

Bütün Müslüman memleketlerinin münevver adamları tarafından bugün yazılmakta olan Arapça ile Hazret-i Osman devrinde yazılmış olan Kur'an nüshasının lisânı arasında hiç bir fark yoktur. Yazı dili sâhasında vukua gelen inkulâpların târihini ikmâl için, sırf gramer sâhasına âit bâzı tavih ve tesbit esaslarının izâhından başka yapılacak bir şey kalmamıştır.

Kur'anın yazılmış olduğu yazının kıfâyetizliği ilkönce bâzı ıslâhâta lüzum gösterdi. Her halde bu yazı, çok yanlış olarak yeni bir icat gibi gösterilmiş olan (Nesih) di. Paris millî kütüphanesinde mevcut olan gaayet eski nüshalar hep Nesih yazıdır. Her ne olursa olsun, şurası muhakkaktır ki eski Arap yazısında iki noksan vardı ve bunların biri uzun zaman kullanıla kullanıla aşınmış bir yazı olması, biri de kendisi için icâd edilmiş olmadığı bir dile tatbik edilmesiydi.

Bu alfabe bir taraftan kendisini benimsemiş olan dilin husûsiyyetlerini kıfâyetsiz bir sûrette ifâde ediyor ve bir taraftan da, bir çok harfler şeklen birbirini andırdığı için hep birbirine karışıyordu. Bu noksanlar Kur'an okunurken büyük tereddütlere yol açıyor ve tehâlüflerle ihtilâflar fasâhat taraftarlarını ürkütüyordu.

İşte bundan dolayı, ilk alfabenin kıfâyetizliğini izâle için iki türlü ilâve yapılmak mecebûriyyeti hâsıl oldu:

1) Aynı şekilde bulunan harfleri birbirinden ayırd edebilmek üzere noktalar tertib olundu;

2) Yerine göre değişen sesli harflerle bâzı teâffuz husûsiyyetlerini belirtmek için harekeleme usûlü kabul edildi.

Umûmiyyetle (Hicretin 69 ve Milâdın 638 târihinde vefât etmiş olan) Ebu'l-Esved'e izâfe olunan bu ıslâhâtın nasılları yayıldığı hakkında Arap müverrihleri bize az çok efsânevi bir takım tafsilât vermektedirler. Bütün bunlar içinde yalnız bu yeniliğin birinci Hicret asrına dayandığı olsun muhakkaktır.

Hazret-i Osman devrinde tertib edilmiş olan Kur'an nüshalarında harflerin üstünde hiç bir fazla işâret bulunmadığından bahsedilir. Hattâ (Ebu'l-Esved) in ortaya koymuş olduğu tecrübelerin muhâfazakâr Müslümanlar tarafından ilkönce red ve tenkid edildiği ve kiraât hatalarının mütemâdiyen artıp gitmesi üzerine bu tedbirlerle cârelere baş vurulduğu anlaşılmaktadır.

Filhakika, bu teşebbüs gerek akide, gerek siyâset bakımlarından ehemmiyet-siz bir teşebbüs değildi: Çünkü müfessir-lerle kaarî'leri sâbit ve muayyen bir mâ-nâ kabûlüne mecbûr ediyordu: halbuki Kur'ânın ilk yazılış şekli onları türü tür-ü okuyup mânâ vermekte serbest bırakı-yordu.

İşte bundan dolayı fazla takayyütkâr olanları tatmîn için hareketlerle imlâ işâ-retleri metin yazısından başka bir mü-rekkeple yazılmaya başladı. Harfleri bir birinden ayırd eden noktalara gelince, bunlar hiç bir zaman ayrı bir renkle ya-zılmamıştır, çünkü noktanın metne hiç bir şey ilâveetmediği ve yalnız okumayı kolaylaştırdığı esâs ittihâz edilmiştir: Zâ ten bunlar Kûfî yazılarda ve hattâ 12-13 üncü asırlara kadar Nesih yazısında pek intizamsız bir şekilde kullanılmıştır.»

Sorbon profesörlerinden Kur'ân-ı-Kerim mütercimi (Régis Blachère) de o kıymetli tercemesinin Medhal cildinde bu meseleyi ilmin en son teâkkilerine göre bir çok tafsîlâtla izâh etmektedir; bura-da yalnız en mühim noktalarını iktibâs edeceğimiz bu tafsîlâtın (Ebu-l-Esved), (Nasr ibni Âsım) vesâire gibi ilk ıslâhât-çılar hakkındaki fıkrası şöyledir (Intro-duction au Coran, 1959 Paris tab'ı, S. 89-90) :

«Mütেকâmil yazının Kur'âna tatbiki gerek (Paléographie == Eski yazılar il-mi), gerek İslâmiyyât sâhalarında elde edilen mâlûmât, bu işde umûmî bir gö-rüşle değil, el-yurdamıyla ve ihtiyâcın sev-kiyle hareket edilmiş olduğunu göstermek tedir. Hareke icâdının (Nasr ibni Âsım) la (Yahyâ ibni Ya'mor) a izâfesi de aynı

bir devirde muhtelif hal şekillerinden bah-seden faraziyyeyi te'yid etmektedir.

Her halde iş başındaki adamlar bu teşebbüslerle alâkadâr olmuşlar veyâhut telkinâtta bulunmuşlardır. Bununla be-râber, onların bu işleri zorla yaptırdıkla-rı hakkında hiç bir emâre mevcut değıl-dir. Billiassa yazma nüshaların tedkikun-den anlaşıldığına göre, ileri sürülen ıslâ-hât şekilleri kat'i bir mâhiyyet almadan evvel tedricen tekemmül etmek sûretiyle tamamlanmıştır.

(Abdûlmelik) devrinde başlamış o-lan ıslâhât nesiller boyunca devâm etmiş ve ancak Hicretin 3 üncü ve Milâdın 9 un-cu asrında kat'i şeklini almıştır. Bâzı İs-lâm an'anelerine göre bütün bu ıslâhât sistemini şâir (Ebu-l-Esved id-Düeli) nin kafasından çıkarmış olan sihirbaz asâsı darbesindenher halde artık tamâmiyle uzaklaşmış vaziyetteyiz !

Mütেকâmil yazının icâdını münhası-ran (Nasr ibni Âsım) ve (Yahyâ ibni Ya'-mor) gibi Basra hâfızlarına izâfe eden Müslüman rivâyetlerinin birbirini te'yid etmesi de çok şâyân-ı-dikkattir. Büyük hüsn-i-hat mektebinin Basra'ya rakib o-lan Kûfe şehrinde bulunması bu vaziyete büsbütün hayret edilecek bir mâhiyyet vermektedir. Belki de bu hâl Kûfe ve Bas-ra mektepleri arasındaki muhâlefetin Hic-ri 3 üncü ve Milâdi 9 uncu asır sonların-dan evvele çıkmadığı husûsunda müstakıl bir delil teşkil edebilir.»

Bu izâhâtın en mühim noktası, za-rûret ve ihtiyâcın te'siriyle tedrici sûret-te vücûda gelen ıslâhâtın aradan bir müd-det geçtikten sonra (Ebu-l-Esved) e izâfe edilmiş olmasıdır. Aynı menbain 95-99

uncu sahifelerinde de noktalarla hareketler hakkında şu mühim málûmâta tesâdüf edilir:

«Eski Kur'ânlarda görülen ve kısa hecelerin tesbitinde kullanılan işaretler pek iptidâîdir.

(El-Askerî) nin izâhına göre, ilkönce kısa sesli harfler için noktalar kullanılmıştır. Eski Kur'an nüshalarının tedkiki bu ifâdeyi te'yid etmektedir. (A) sesi harfin üstüne bir nokta, (İ) sesi altına bir nokta ve (U) sesi de ortada sol tarafta bir nokta konulmak sûretiyle gösterilmiştir: (An), (Un), (In) seslerini veren (Tedvin) işareti de (A), (U) ve (İ) seslerini ifâde eden noktaların yerlerine üstte iki nokta koymak sûretiyle te'min olmaktadır; zâten yalnız sıygaları ifâde eden harfler, yâni münhasıran kelimelerin içindeki rolünü gösteren menin önüne konularak edilmekle iktifâ olunur. Baş sesler tesbiti için de bu işaretlerin kullanılması kâfi metinde mevcud olmuştur. Bu işaretlerin kullanılması muahhar bir eser olduğunu iyice belli etmek için de bunlar kelime bünyelerinde kırmızı, bâzan sarı ya da yeşil mürekkeple yazılmıştır. Bu mürekkeple yazılmış harfler, bâzan sarı ya da yeşil mürekkeple yazılmıştır.

Bu tereddüt uzun bir müddet sonra taammün edilmmiştir. Hicretin üçüncü asrı sonlarında (Yâni Milâdın onuncu asrı başlarında bile hâlâ bunun câiz olup olmadığı münaâkaşa edilmekteydi.

Her zaman olduğu gibi, o zaman da

bu yeni icad ile muâsir olan salâhiyyet sahiplerinin re'iyine mürâcaat edildi. Eksriyyetle olduğu gibi an'ane bu hususta da çok şüphelidir. (H. 117 — M. 736 târihinde vefât etmiş olan) muhaddis (Katâde) nin şiddetle muhâlefet ettiğinden bahsedilir: Her ikisi de Hicretin 110 ve Milâdın 728 târihinde vefât etmiş olan (İbni-Sîrin) in veyâhut meşhur mu'tekif (El-Hasan ül — Basri) nin vaziyetleri ise içinden çıkılır bir şey değildir, çünkü bunlar o ıslâhâta müdâfi ve muhâlif olarak kendilerini haklı göstermek için isimlerini kalın gibi kullanmışlardır (29)

Buna mukaabil, (Paléographie = Eski yazılar ilmi) sâhasındaki málûmât da ha vâzıhtır. (Hicâzî) veyâhut Paris'deki 324 numaralı büyük nüsha gibi eski Kâfî yazılı Kur'ânlarda hareket rolü oynayan noktalar mevcut olmadığına ve bir çok yazma nüshalarda da ne kadar az kullanılmış veyâhut ilâve edilmiş olduğuna dikkat edilecek olursa, çok muannidâne bir mukaavemetle karşılaşmış olduğuna hükmetmek icâb eder.

Rivâyete nazaran Şedde, Cezm ve Hemze gibi vaziyetler için hususî işaretler icadı değilse de, her halde bunların kullanılması Hicretin 170 ve Milâdın 786 târihinde vefât etmiş olan Basra nahviyyûnunun (Halîl) e izâfe edilmelidir. Bununla beraber, eski Kur'an nüshalarında hiç bir Şedde işareti yoktur. (Hemze) denilen seziz harfe gelince, bu da hareket yerine kullanılan noktalardan başka bir renkle tesbit edilmiştir: Meselâ Paris' deki 326 nu-

(29) Dani'ye göre (imam Malik hareket kullanımı asına ancak halk için yazılmış küçük kıtadaki Kur'ânlarda müsaade etmiş, büyüklerinde terviç etmemiştir. İ. H. D.

maralı yazma nüshada hareke noktaları kırmızı olduğu halde bu harf sarıdır; (Ed—Dâni) devrinde, yâni Hicretin beşinci ve Milâdın on birinci asrında bile bu âdet hâlâ umûmî bir teâmül mâhiyyetini muhâfaza ediyordu.

Biraz sonra, (H. 250 ve M. 864 târihinde vefât etmiş olan) diğer bir Basrahî âlim yâni (Ebu — Hâtim is — Siciistânî) de kur'ânın hareketlenmesi hakkında elimize yalnız bir kısmı intikaal etmiş olan bir eser yazmıştı.

O sırada bu usûl tekâmül etmişti; cûn ki yalnız üç sıya sesinin tesbîtiyle iktifâ edilmeyip klime bünyesinde bâzî mühim sesli harflere âit işaretler de kullanılıyordu: Meselâ (ûdürüldüler) mânâsına (kut lâ) şekli (kutîlâ) şeklini alıyordu. Tam bir müttekâmil yazıya doğru ağır ağır gidiyordu ama henüz hedefe varılmamıştı.

H. 5 inci ve M. 11 inci asırda bile (Dâni) «Tenkıyât» ismindeki eserinde muhâfa zakâr muhitlerin yazı ıslâhâtına karşı muhâlefette ber—devam olduğundan ve Hareke noktaları olmayan Kur'anlar okuyup durduklarından bahsetmektedir.

Çok mühim bir mesele daha vardır: (Ed—Dâni) yazılarıyla meşgul olduğu sırada kısa sesli harflerle Hemze'yi ifâde için henüz noktalar sistemi kullanılmıyordu ve şimdiki işaretler henüz ortaya çıkmamıştı: Şedde'yi ifâde edecek hususî bir işaret mevcut olmadığı için de bu ihtiyaç (Teşdid) kelimenin baş tarafını kaydetmekle te'mîn ediliyordu Bununla beraber, Şark'da bu işaretin kullanılmasına bugün bile lüzüm görülmemektedir.

Hareke yerine kullanılmış olan nokta-

lara mukaabil, aynı şekildeki harfleri birbirinden ayırmak için kullanılan noktalardan bir kısmının da İslâm târihinin daha ilk anlarından itibaren ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. bir takım papirüslerle sikkelere nazaran o gibi noktaların H. 85 ve M. 704 târihinden itibaren kullanılmış olduğu sâbit olmaktadır.

Acaba bu noktalar Kur'ana hangi tarihte idhâl edilmiştir? işte bunu bilmiyoruz. yalnız (Hicâzî) yazılı nüshalarda (ve meselâ Paris'deki 328 numaralı nüshada) hiç bir nokta mevcut olmadığı ve bazılarında da (meselâ 326 ve 336 numaralı nüshalarda) pek az nokta bulunduğu gibi, Kaahire'nin 387 numaralı nüshası gibi bazı (Kûfi) yazılı Kur'anlarda da hiç nokta görülmemektedir. Yalnız bu icâdin hiç bir mukaavemet görmediği malûmdur. Onun için bu usûl çabuk taammüm etmiş ve Kûfi yazıların büyük bir ekseriyyeti noktalanmıştır; bâzî Kur'an nüshalarında da noktaların sonradan Hâve edildiği anlaşılmaktadır (Hicâzî yazılı ve bâzî işaretleri muhtevî bir takım Kur'anlarla Paris'in 324 numaralı büyük nüshasının işte öyle olmak ihtimali vardır).

Ancak, noktalar umûmiyyetle metin yazısıyla muâsırdır. Bunlar, konuldukları kelimeye hiç bir zaman yabancı sayılmamış ve tıpkı kelimeler gibi noktalar da siyah mürekkeple yazılmıştır. İlk noktalar bâzan iki ve bâzan üç ince ve sâde çizgi şeklindedir ve sessiz harfin altında yahut üstünde soldan sağa doğru eğrice çizilmiştir. H. 3 ve M. 9 uncu asır Kur'anlarında bu Tenkıyât = Noktalama usûlü artık kat'î bir zarûret hükmünü almıştır.»

Bundan evvel de söyledığımız gibi,

Arap yazısının menşeiyle târihi hakkında eski Şark ve bilhassa Arap menbâlarında bir çok hurâfelerle ihtilâflara tesâdüf edilir: (Corci Zeydân) ile (Mahmud Es'ad Efendi) nin yukarıda gözden geçirdiğimiz izahları işte onların mukaayeseli birer hüüasası mâhiyyetindedir. Bilhassa «Paléographie = Eski yazılar ilmi» sâhasındaki tedkikiere dayanan Garp âlimlerinin vardıkları neticelerle Arap an'aneleri arasında ne kadar büyük farklar olduğu, (Renan) la (Blachère) in aynen naklettığımız fıkralarından herhalde bütün vuzûhiyle anlaşılır.

Bu hususta bâriz bir misâl olarak nokta ile hareke târihleri arasında bir mukaayese yapmak kâfidir: Çünkü Arap menbâlarına istinâd eden (Corci Zeydân) arap yazısında Hareke'nin Nokta'dan evvel teşekkül etmiş olduğunu söylediği halde, (Régis Blachère) bilakis Nokta'nın Hareke'den evvel teşekkül ettiğini tesbit etmiştir! Yeni ilimle eski an'ane arasında bunun gibi daha bir çok ihtilâflar gösterilebilir. Bunların ayrı ayrı tedkikine lüzum görmediğimiz için, şimdi burada umûmiyyetle kabûl edilen ilmi neticeleri sıralamakla iktifâ ediyoruz:

1 — Câhiliyyet devrinin noktasız ve harekesiz yazısı İslâmiyyetin ilk zamanlarından ve bilhassa Hicretin birinci asrının ortalarından itibaren ıslâh edilmeğe başlamıştır;

2 — Bu ıslâhâta mebbe' olarak kat'i bir târih tesbitine imkân yoktur;

3 — İslâhâtın (Ebu-l-Esved) e isnâdı ve bu zâtın yazı inkılâbına timsâl olarak gösterilmesi doğru değildir;

4 — Nokta ve hareke inkılâplarında muhtelif şahsiyyetlerin isimleri geçmektedir: Bunların en mühimleri (Haccâc), (Nasr ibni Âsım), (Yahyâ ibni Ya'mor), (Sicistâni) ve (İmâm Halil) gibi kimse-lerdir;

5 — Arap yazısını ıslâh için tertib edilen ilk işaretler, şekilleri birbirinin aynı olan harfleri tefrik için konulan noktalar- dır: Bu noktalar Hicretin birinci asrının sonlarından ve Milâdın sekizinci asrının başlarından itibaren tedricen tekâmül edip Hicretin üçüncü ve Milâdın dokuzuncu asrında kat'i şeklini almıştır;

6 — Kısa sesli harfleri temsil eden harekeler, harf noktalarından yarım asrı mütecâviz bir zaman sonra teşekküle başlayıp gene H' 3 üncü ve Milâdi 9 uncu asrında tamamlanmıştır;

7 — Bununla beraber, ilk harekeler muahhar çizgili işaretler şeklinde olmayıp siyah metin yazısından ayrı renkleri olan ve meselâ umûmiyyetle kırmızı ve bâzan da sarı, yeşil ve hattâ mâvi renkler alan noktalar şeklindedir;

8 — Buna mukaabil, birbirine benziyen harfleri ayırd etmek için konulan noktalar kelime bünyesine dâhil sayıldığı için, tıpkı metin yazıları gibi siyah mürekkeple yazılmıştır;

9 — Muhtelif renkli hareke noktalarının muahhar devirlerdeki çizgili şekillerini almaları çok uzun sürmüş ve tedricen takarrür etmiş bir tekâmül neticesidir;

10 — Yalnız kısa sesli harflere teka-

abül eden hareketlere mukaabil, uzun sesli hecelerde (- A), ( )

= i) ve = ü) gibi sesler, sessiz harflere sesli rolleri izâfe edilmek suretiyle te'min olunmuştur;

11 — İlk zamanlarda hareketler umumî ve hattâ çok şiddetli bir muhâlefetle karşılaşmış ve nihâyet yalnız Kur'ân-ı Kerim ile bazı dinî metinlere münhasır kalmıştır;

12 — Buna mukaabil, kelime bünyesine dâhil sayılan ve muhtelif harfleri

birbirinden ayırmakta kullanılan sessiz harf noktaları kolayca taammüm etmiş ve ilkönce ince çizgiler şeklinde olan bu işaretler az zamanda noktalaşmıştır;

13 — Harekelerle noktalardan başka (Şedde), (Medde), (Cezm) ve (Hamze) gibi bundan evvel bahsi geçen diğer bir takım işaretler daha teşekkül etmiştir;

14 — Bu ıslâhâtın mecmûu, asırlarca sürmüş bir tekâmül mahsûlüdür.

Netice i'tibâriyle Arap yazısında uzun sesli harflerin umûmiyyetle kullanılmasına mukaabil, «Hareke» denilen kısa sesli harfler, başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere bazı dinî metinlere münhasır kalmış demektir.